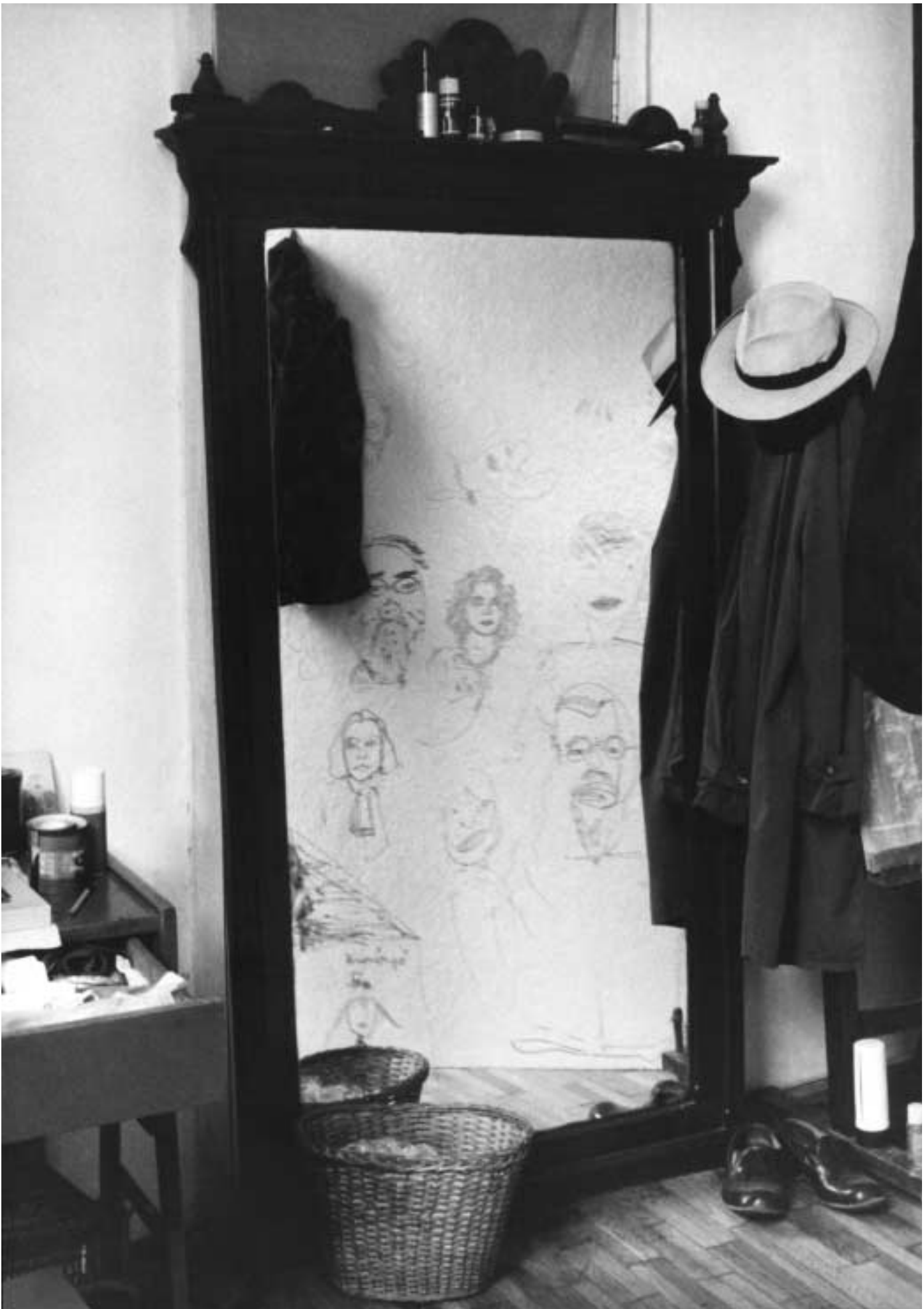

PAUER GYULA
ELETELBESZELESE

Tükör Pauer műtermében, 1980-as évek (Fotó: Pauer Archívum)

Pauer Gyula

ÉLETELBESZÉLÉS

LEÍRÓ: JAKAB ERIKA

Ezerkilencszáznegyvenegyben megszületünk Budapesten, a Józsefvárosban, a Baross utcai szülészeti klinikán. Több, mint hatvan éve. Nem az évek és az idő sorrendjében emlékszem. Kaotikus elbeszélés ez, elszakítva az időtől. Utólag tesszük időrendbe. Sem a múlt, sem a jövő idővel nincs kapcsolatban, jelenben van rögzítve. Idő nincs. Az idő maga a pillanat, amely harmincöt (?) percig tart. Harmincöt-negyven percig beszélek magamról felkérésre. Amit elmondok, olvasható a Pauer-monográfiában. A könyvet Szőke Anikó és Beke László gondozásában adja ki az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Megjelenésének pillanatát ez az írás nem tartalmazza.

Egyik rokonom családtörténész. Lejegyzi a família történetét. Johannes Baptist Pauer az én dédnagypám.

A Pauer-család 1913 körül

1760–63

„Sok-sok évvel ezelőtt felkerekedett három fi-
vér a szép Bamberg (Frankhon) városából, és
Erdély messzi földjére vándoroltak. Valószínű-
leg Medgyes városban telepedtek le. Feltéte-
lezem, hogy Mária Terézia verbuválói toboroz-
ták őket, mivel katolikusok voltak.”

(Mathilde Otters)

Hans Gerhardt Pauer: Bambergből Erdélyig

1941. február 28

Megszületünk. Miki, Gyula, vagy Gyula, Miki. Gusztáv, Géza. Géza, Gusztáv. Nagynénéim kapkodnak ki egymás kezéből, egyik sem tudja, hogy melyikünk Gyula, és ki Miki. Kereszt-

Atyai dédanyám

anyám Mária. Én és a valóságom nem lehet más, egyek vagyunk.

Anyám keskeny csípőjű, nagy mellű, ballusztér lábú nő. Amikor megszüli Mikit, azt hiszi, túl van a nehezén. És akkor jövök én. A császármetszés még nincs divatban.

Mivel nem jövök ki egyszerűen, feltehetően az anyaméhben való elhelyezkedésünknel fogva, fogóval szednek ki anyám szülőjéretéből. Most is van a homlokomon egy mélyedés. Nem verekedési seb. A fogó nyoma. A fogó nagyobb, mint a tenyér, és ollószerű. Benyúlnak a szülőcsatornán keresztül, szétfeszítik a méhszájat, és megfogják a csecsemőnek a legmegfoghatóbb részét. Például a fejét, mondjuk, ha szerencséje van, és nem a tökélet fogják meg, hogy kihúzzák. Engem kihúznak. Kihúz az orvos vagy orvosnő. Nem emlékszem az arcára, de férfiasnak tűnik, nem nőiesnek. Egy fajansztál fölé tesz és megnyit egy zuhanyozó rózsát. Csurgatja rám a zuhanyt, közben emelget ki a vízből, meg be a vízbe. Megunom a dolgot és elvisítom magam. Ekkor az orvos a lábamnál fogva fölemel, átad az ápolónőknek, akik betakarnak terítőkkal. Fekszem, mint egy becsomagolt múmia. Mozogni alig tudok, mert minden össze van rajtam kötözve.

1945. március-április

Budapestet ostromolják. Legtöbb emlékem

óvóhellyel kapcsolatos. Az egymás mellé felsorakoztatott vaságyakat a ház lakói foglalják el. Itt él, vegetál, fél, reszket a házban élő összes ember. Én és ikertestvérem négy évesen egy sodronyozott tábori ágyon ülünk, vastag, bűdös, puha dunyhába burkolózva, mint két kutyakölyök, szemben a légópince-lejárattal. Rűcskös, fehérre meszelt falat látok magam körül, omladozó vakolattal, alul vöröslő téglákkal. Apám hatalmas dörgést hall kintről. Kimegy, hogy megnézze, mi történik. „Nem érdemes kimenni”, mondja a szomszéd. „Négyötemeletes házak fognak körbe minket, ha légitámadás ér, először ezek a házak omlanak össze.” Biztonságban érzem magam. Vértő arccal jön be apám. „Belövés.” Apám középtermetű, szőke, göndör hajú, szász ember. Komoly férfi, nem hazudik. Mindenki frászt kap. Kirohannak az udvarra. A zárt udvar első része az utcára nyílik. Két emelet magas, díszes homlokzatú ház övezi az utca felől. A nagy diófa kapu felső része kovácsoltvas díszítésekkel ívelt, üvegei betörve. Háborús élmény, négy éves korban. Dübörög a város, és sziréna vijjog mindenütt. Vorosilov kizavarja a németeket, de megérkeznek a szövetségesek, és lebombázzák Budapestet. Mint egy Chaplin-filmben. A világháború legizgalmasabb pillanata zajlik. Perceken belül vége a háborúnak, eldől, hogy ki győz, ki a vesztes, és ráadásul jön még egy kis szövetséges támogatás is.

Miki és Gyula ikerkocsiban a Kisfúvaros utcában

Anyám 1929 körül

Első élményeim néhány hónapos koromból származnak. Anyám nővére nálunk lakik. Bejön a sötét szobába, ahol mély feketeség uralkodik. Kékesen világít az ablak. Az égbolt látszik, háztetővel és kéményekkel. Nagynéném felkap az ölébe, és magához szorít. Hatalmasak a mellei. Karácsony lévén, egy mákos bejgliből leharap egy kis mákot, és beledugja a számba. Ringat, ringat, és azt énekl, hogy lalalalalla-lallalalalla. Kicsit karáydyan. Ez is háborús élmény.

Lala nagynéném jóval idősebb, mint anyám, Gizella, és gyönyörű nő. A fiatal Gizi a vendéglőkben mégis erősebben érvényesül, mint Lala. Ő is melles nő. Csodálatos mellei vannak az összes nagynénémnek.

Apám Erdélyből költözik át Budapestre húszas évei táján, abban az időszakban, amikor Lenin és Trockij kikiáltja a világbékét. Első feleségével és a bátyámmal jön. Bátyám, Mihály tizenkét-tizenhárom évvel idősebb nálam. A tanácsköztársaság kikiáltásakor apám már Budapesten tartózkodik. Elhiszi Kun Bélát. Hisz a kommunista ideákban. Budapesten ismerkedik meg anyámmal, és rövid időn belül jövünk mi, ikrek. Apám korábbi házasságát Erdélyben köti. A román hatóságoktól kell iratokat kérnie, hogy el tudjon válni. Tizenhárom évvel később érkeznek meg az iratok, és megérkezik a húgom, Zsuzsi. Ekkor házasodnak össze a szüleim. Zabigyerek vagyunk. Miklóssal együtt zabigyerek vagyunk. Megkapom apám vezetéknévét. Erdélyben a katolikus gondolkodásmód nem olyan hangsúlyos, mint nálunk. Apám evangé-

likus, de nem hisz. Anyám katolikus. Engem római katolikusnak keresztelnek. Egyházi iskolába járok. A bizonyítványomba beírják, hogy „rom. kat.” Romlott katolikusnak csúfolnak.

Anyámnak nyolc testvére van. Ebből két fiú meghal. Egyikük a Bodrogra fullad. Másik fiútestvérét szívbetegség viszi el idősebb korában. Édesanyám a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sátoraljaújhelyen születik. Anyja neve Nemesvály Zsuzsanna. Nemesi név. Divatos szokás akkoriban kiírni a nemesi előtagot. Anyám nagyapja református lelkész. Korban nagy a különbség a családtagok között. Anyám négy vagy öt éves, amikor nagyanyám meghal. Nővérei nevelik.

Nagyapám, akit nem ismerek még arcképről sem, felborul egy hintóval, belezuhan a havas árokba, és halálos sérülés éri.

Nem tudom pontosan, hogy mi nagyapám foglalkozása. Nemesember, vagy magánzó. A sátoraljaújhelyi református plébánián kiírják egy márványtáblára, hogy Kovács Mihály támogatja a templomépítést.

Ott marad nagyanyám, Nemesvály Zsuzsanna. Megpróbál a két, még élő fiával és három, négy vagy öt lányával együtt élni a szép, nagy vidéki kúriában. Sátoraljaújhely kereskedőváros. A lengyel, a magyar, a cseh, a szlovák, a román és az ukrán területekkel kereskedik. Nagyanyám át akarja juttatni a határon a dohánygyárból kicsempészett árut. Ekkor anyám négy éves. Hideg tél van, vastag hótakaró. Nagyanyámnak bujkálva kell a kapcsolathoz eljutnia. Egy cseh katona észreveszi. Ő bebújik egy hóbuckába. Amíg a cseh katona kibírja, hogy nem fagy meg, addig bent bújik a hóbuckában. Jégcsapok lógnak a cseh katonán, hazamegy. Egy-két hét múlva nagyanyám súlyos tüdőgyulladásban meghal. A család egyik része Sátoraljaújhelyen marad, a másik része új életet kezd. Sokágú család ez. Még most sem ismerem anyám családi történetének minden részletét.

Árva lányként, alig tizenhat évesen felkerül Budapestre. Nővére, mákos-csókos Lala hozza fel. Albérletekben laknak. Háztartási munkákkal keresik a pénzt.

Talán a szüleim szemérmessége az oka annak, hogy soha nem mesélik el, hogyan ismerkednek meg. Anyám meglátja apámat, beleszeret, apám meglátja anyámat, beleszeret. Megcsinálják az ikreket. Így jön létre Pauer Gyula, sőt, előbb Pauer Miki, és aztán Pauer Gyula. „Utána jövök én, lekötelezvé.”

Apám kézműves. Erdélyben ez nagy tiszteletben áll. Apám erdélyi bambergi szász. Buda-

pesten marad. A Józsefvárosban bérel egy kis lakást. (Kisfuváros utca 8., földszint 10.)

Sánta, és ortopéd cipész. Cipőket készít, nem kell senkinek. Nem találja a helyét. Válni szeretne. Nem tetszik már neki a kommunista álm, de mi megszületünk, és ő családfenntartó.

1950 körül

Mindent megtapasztalok, amit egy nyolc-tíz éves gyerek át tud élni. Anyám legidősebb nővére a hetedik kerületben lakik, a Hernád utcában, a Keleti pályaudvar mellett. Én a Népszínház utca és a Nagyfuváros utca közötti Kisfuváros utcában lakom. Nagyfuváros utca, Kisfuváros utca, Mátyás tér, Teleki tér. Józsefvárosnak ezen a részén élek. Közel a Keletihez. Cigányok, zsidók, tótok, bunyevácok, svábok békességben élnek itt egymás mellett. Mindenki szűkséget szenved valamiben.

Romház nincs. Fellövődözött, felsebzett a város, csak a bazalt járdakockákat nem tudja felsérteni semmi.

A háború előtt

A pályaudvarokat úgy építik, hogy nagyobb fogadásokra is alkalmasak legyenek. Nemzetközi találkozók jönnek létre a Keleti pályaudvaron. A lépcsőre vörös szőnyeget gurítanak ki. A lépcső tetején egyszer csak megjelenik a walesi herceg anyám szerint. Hintókkal lehet közlekedni a környező kerületekbe, a macskaköves utcákon. A házak belül topisak, igénytelenek, de a külsejük díszes, még a legkisebb, legvacakabb mellékutcákban is.

Apám 60 évesen

Miki és Gyula

Egy kis szobánk és egy konyhánk van. A szobában alszik apám és anyám két összetolt ágyon. Csecsemőként az ágyak elé fordított sezlono alszunk Mikivel. Később egy rácsos, fehér ikerágyon. A rácson keresztül piszkáljuk egymást. Inkább Miki piszkálódik, én békésebb természetű vagyok, beleharapok és elhúzódik a sarokba. Este apám és anyám összeforrósodnak. Furcsa hangokat hallok, amiket nem ismerek. Anyám sikít egyet, kiugrik az ágyból, és az arcomra terít egy zsebkendőt. Ezt mindig megteszi. A lakáshelyzet szerencsétlensége miatt előfordul, hogy egy óriási lavórban kell fürödni a szemünk láttára. Én úgy csinállok, mintha aludnék, és erre anyám rájön. Zsebkendőt terít az arcomra, hogy ne lássam, hogy mi történik. Megfosztanak a látástól, de korábban már magam megteszem ezt azáltal, hogy a falnak fordulok és úgy csinállok, mint aki alszik. Valójában hazudok, csak úgy teszek. Nem látok semmit az égvilágon, de mindent hallok, ezért gyakorlatilag mindet tudok is az egészről. Érdekelni kezd a női test, de az egész világ még olyan nagy számomra, és oly mértékben tovább ismerhető, hogy ráérek később foglalkozni ezzel. Más köti le a figyelmemet. Úgy képzelem, hogy a szobrokat nem készítik, hanem a földből nőnek ki, mint a fák. Megerősödnek és kifejezik a formájukat. Ez az első szobrászi élményem. Csak a mostani fogalmaimmal tudom ezt elmondani. Azt képzelem, hogy a szobor természeti jelenség. Ekkor még nem látok pi-nát. Fogalmam sincs róla, hogy milyen. Rajzaimban üresen hagyom azt a helyet. A Népszínház utca és a Nagyfuvaros utca közötti Kisfuvaros utcára merőleges a Homok utca. Itt található az általános iskola. A homokot itt lapátolják fel kocsikra a kisfuvarosok, és viszik el az építkezésekhez. Egy városrész épül. Minden gyönyörű még benne, minden igazi. Igazi kovácsoltvas, igazi stílus. Külföldi mesterek. Semmi nem tűnik szokatlannak. Más világot nem ismerek.

Közvetlenül a háború után a politikai rendszer

megváltozik. Moszkvából jönnek az instrukciók, hogy kinek mi a dolga. Apám elveszíti a foglalkozását.

1944

Van egy nevelőnőm, Borcsa néni. Ő tanít a hit-tanra. A szüleim befogadják, mint albérlőt. Borcsa néni előveszi a kis gyémánt csatos imakönyvét, és felolvassza a Szentírásból. Így ismerkedem meg Jézus Krisztussal.

1944–45

Emil bácsi, a részletes, aki bútort és egyéb holmikat árul részletre, alacsony, kopasz, piros-pozsgás arcú, mosolygós, kedves ember. Váratlanul beállít hozzánk halálsápadtan. Apám mindent tud. Elhúzza a faltól a konyhaszekrényt, függönyt akaszt mellé. Kinyit egy tábori vaságyat. Emil bácsi elrejtőzik nálunk. Nem emlékszem pontosan, mikor, de egyszer csak eltűnik. Sokáig nem látjuk. A háború után újra előbukkan. Benyit a konyhaajtón, mosolyogva, vidáman, piros-pozsgásan, boldogan. Pezsgőt durrant. Most látok először pezsgőt. Vidámság, ünnepszeg. Apám mosolyog. Emil bácsi túléli.

1947–48

Szüleim beíratnak az általános iskolába. Ekkor még nem dől el, hogy kommunizmus van-e, vagy más berendezkedés. Az első vagy a második elemiben döbbenek rá arra, hogy változik a világ. Leváltják a szuperintelligens, hatvanöt éves, bölcs és tapasztalt igazgatót. Helyette egy harmincöt-negyven év körüli futballista az új igazgató.

Kisfuvaros utca 8. 2005-ben, jobbra hátra a lakás, a földszint 10. (Fotó: Paksi Endre)

1948 táján

A szociáldemokraták koalícióra lépnek a kisgazdákkal. Végül kiderül, hogy Moszkva az új. Hirtelen egypártrendszer jön létre. Sem a kisgazdáknak, sem a szociáldemokratáknak nincs beleszólása semmibe. Diktatúra van.

Apám cipész. Nem tud a kiskereskedők üzletébe ortopéd cipőket, kézi készítésű, gojzervarrott lábbeliket szállítani. A Kisfuvaros utca 8. földszint 10. ajtaján egy zománcozott, fehér táblán „Pauer Gusztáv cipész” felirat van. Apámnak az új rendszerben be kell látnia, hogy nem működik ez a foglalkozás. Gyárosítanak, államosítanak, gépesítenek, iparosítanak, és rákényszerítik a szakmai ismeretekkel bíró embereket, hogy a gyárba menjenek dolgozni. Gyári munkás viszont csak az lehet, aki belép a pártba. Apám továbbra is maszekol. Rongyba csavarja a kalapácsot, amivel kalapálja a cipőt, hogy ne hallják a szomszédok, akik följelenthetik.

Ellenszenves, idegen élettér ez a szüleimnek. Apámnak azért, mert Erdélyben él korábban, anyámnak meg azért, mert Sátorlajújhelyen nő fel nagy családban. Budapest zavarba ejtő környezete. Nem lehet pontosan tudni, hogy kivel, mikor, mi történik. A szemem fénye vagyok anyámnak, és Miki is. Nem enged ki minket az utcára. Apámnak abba kell hagynia a maszek munkát, és be kell lépnie a Magyar Dolgozók Pártjába. Két lehetősége van. Vagy belép a pártba, és a Magyar Népköztársaság minőségi cipőgyárának élmunkásává válik, vagy munka nélkül marad. Ezt nem engedheti meg. Anyámat eltartja, nem engedi, hogy cselédkedjen, takarítson,

vagy mosson másokra.

Egész életemet mégsem élhetem le egy szobakonyhában. Van egy WC is az udvaron, ahová a házból többen járnak. A konyhánk ajtaja az udvarra nyílik. Az ajtó alsó peremén, a betonküszöbön játszani lehet. Én gombfocizok és bikázok. (A bikázást elmagyarázom. Sok lovaskocsi közlekedik az utcán. A lovak patkójából kieső szögek beleragadnak a szurokba. Körömmel, vagy apám szerszámaival kikapargatom a patkószegeket a szurokból, és smirglivel felcsiszolom. Úgy lehet ezzel játszani, hogy egyet feldobsz, a többit lent hagyod. Mielőtt az az egy leesne, a többit felmarkolod. Közben elkapod, ami leesik. Egy időben veszed és kapod.)

Többnyire egyedül játszom. Mikit más érdekl. Lakik egy srác az első emeleten, Kristóf Jóska, ő játszik velem. Arról híres, hogy csecsemő korában szerepel egy Jávorfilm-ben. Kristóf Jóska-val állandó eszeveszett gombfoci-küzdelmeket vívunk. Hol az ő padlójukon, hol a mi szobánk padlóján. Nincs több partnerem. Azt képzelhetem, hogy én vagyok hol a legjobb, hol a második legjobb gombfociban az egész világon. Apám elvisz moziba bennünket. Megnézzük a *Stan és Pant*, a Chaplin-filmeket. Két mozi van a környéken, a Népszínház utca Teleki téri részén a *Palota*, a Nagyfuváros utca és a Népszínház utca sarkán pedig az *Eldorádó*, később *Nap* mozi.

Nem vagyok vidám fiú, inkább szótlan és zárkózott. Az okát nem tudom. Úgy érzem, hogy valami nem úgy történik, ahogy kellene. Az első adandó alkalommal kiszököm a kapun. Kinyitom a hatalmas, kétszárnyú diófa kaput. A kapun kukucsálgó és kis harangcsengő van. Kiülök a járda szélére. Megrohan egy rakás cigánygyerek, mint a besenyők. Leköpnék, megdobálnak aszfaltdarabokkal. Apám kijön dühösen. Az egyik nagydarabnak nekiesik, meg akarja verni, majd engem bevisz a konyhába, és lábszíjjal darabokra ver. „Mondom, hogy nem mész ki!” Legközelebb mégis kimegyek. Szemben, a Kisfuváros utca 7. szám alatt lakik egy velem egykorú fiú, Kovács Géza. Ő a legjobb barátom. Kicsit magasabb nálam. Együtt lófrálunk. Gyakran átjárok hozzájuk. Apja is szívesen lát. Géza elárulja neki, hogy ügyesen rajzolok. Apja imádjja a képzőművészetet. Örökösen rajzoltat.

A szurokkal játszom, amit kiszedek az utcakövekből. A szurok a nyári melegben megolvad, és gyúrhatóvá válik. Városi környezetben egy képlékeny anyag, amibe mintázni lehet vala-

mit. A „mintázni” szót nem ismerem még ekkor. Százas szög-re ráhúzok egy szurokdarabot, és készítek belőle Petőfi-fejet.

Az iskolában Petőfi Sándor, Kossuth Lajos és Táncsics Mihály képe lóg a tábla mellett a falon. Később lecserélik ezeket a képeket, és elének rakják Lenin, Sztálin, Rákosi képét. Rákosi van középen, alul. Én még mindig magam előtt látom Táncsicsot, Kossuthot, Petőfit a tábla melletti metszetekről.

Elsős vagy másodikos koromban a nagyszerű igazgatót nyugdíjazzák. Egy iskolai tablón szerepel a képe, fess úriember. Az új, futballista igazgató bejelenti, hogy mostantól nem hittanóra van, hanem alkotmánytan-óra. Bejön az osztályba egy fekete csuhás lelkész, aki elmondja a Miatyánkot. Kimegy. Belép az osztályfőnök. Azt mondja, hogy álljunk fel, és énekeljük el a Köztársasági Himnuszt: *„Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig, senyvedt a nép legjobb ereje. Dologtalané volt az ország, míg a nép hordta a terheket... stb. (...) Milliók ajka zengi bizony, hogy éljen a Köztársaság!”* Ezt mindennap el kell énekelni. Az énektanár szerint nagyon jó a hangom.

A tizenéves fiúgyerekek el vannak zárva a lányoktól. Ez még nem a koedukációs időszak. Csak messziről láthatsz lányt. Közébe nem férsz, az illatát nem érezheted, nem foghatod meg, nem is beszélgethetsz vele. Ha beszélsz vele, azonnal felkeltek mások figyelmét.

A lányok a második emeletre járnak, a fiúk az elsőre. A WC nem közös, de kukucsálgani lehet. Újra kimegyek az utcára. Háztömb körüli futóversenyen veszek részt. A szemben levő ház kapuján kilép egy gyönyörű, szőke kislány. Később megtudom, hogy Dorner Klárinak hívják. Beállok a srácok közé. Nem hord senki cipőt.

Nem vagyok kifejezetten iskolaszerető típus, de örülök, ha kimozdulhatok, mert akkor nem érzem az otthon szűkösségét. Az is előfordul, hogy tavasz táján le kell venni már a cipőt, hogy ne kopjon tovább. Amikor jön a hideg, akkor vehetjük fel újra. Az iskolában betiltják a mezítlábas gyerekeket. Az apám cipőket készít, de nem nekünk, nem magának. Télen egy cipőt hordunk a Mikivel. Egyikünk délelőtt megy iskolába, a másik délután. Szegénységben élünk.

A kislány érdekel, aki kilép a kapun. Körbefutjuk a háztömböt. A Homok utcán át végigfutok a Kisfuváros utcán, befordulok balra a Nagyfuváros utcán, az Erdély utcán balra a Homok utcáig, és a Homok utcán vissza a Kisfuváros utcáig. Újra szembetalálkozom a kék szemű, szőke kislánnyal. Ez az első olyan kalandom,

amikor rögzül bennem egy lánynak a képe. Vele álmodom. Becsalom őt az iskolai fiú WC-be, hogy mutassa meg, neki mi van, és én is megmutatom, nekem mim van. Megmutatjuk egymásnak. Ekkor robban be Kis Lajos, hogy ő is szeretné látni. (Kis Lajos egy két és fél méter magas fickó, később kosárlabdás, és elég jó eredményeket ér el. A Nagyfuváros utcában születik, az apja lakatos. Rettenetesen erős gyerek.) Klári hazamegy. Elmeséli az anyjának az egész történetet. Az anyja átjön velem hozzánk. Apám ül a panglinál. Így hívják a munkaasztalt, amin a cipőt készíti. Bejön a hisztérikus mama, és közli apámmal, hogy a fia fajtalanodik, becsapja az ő lányát, visszaél a bizalmával.

Apám dolgozik éppen. Nagyon csendes, hihetetlenül furcsa ember. Röstelli a beszédét. Százszos kiejtése a német és a magyar beszédétől is idegen. Mindig szűkszávu. „Gyula, ott a lábszój, hozd ide!” Megfogja a karomat, lógat a levegőben. A lábszój olyan szój, amit a talphoz és a térdhez kötnek, közé fogják a cipőt, hogy szögelni tudják. Lógok a vézna kis karocskámmal. Apámnak hatalmasak az izmai. Megfog, felemel, és veri a lábamat, csapkodja a szíjjal. Nem fáj. Különös élmény számomra ez a verés. Szokatlan, ilyen nem tesz az apám máskor. Rájövök a szereposztásra. Nekem üvöltölni kell, apámnak ütni kell, akkor nincs baj.

Iskolai találkozó Szilveszterkor az 1950-es évek végén

1954

Szerelmes levelek a padban. Ülsz ott minden nap. Te délelőtt ülsz be, a csaj délután. Otthagysz neki egy levelet, ő délután otthagyt neked egy levelet. Te olvasod másnap reggel, ő olvassa délután. Így megy a levelezés, az építkezés. Szállítom a cipőket a kereskedőkhöz, a Józsefvárosból a Kecskeméti utcába, a Rákóczi útra. Az üzletben a kis tükör előtt benézek a nők combjai közé. A bugyijukat nézem, miközben próbálják a cipőket. Ettől kapok kedvet ahhoz, hogy hordozzam az árukat, egyébként utálom,

hogy zacskókat kell cipelnem a boltokba.

A Kisfuvaros utca mellékutca. Időnként sörös lovak mennek át rajta. Ló húzza a szemetes szekeret, amelyiknek hatszög alakja van, bádogból készül nyitható tetővel. Nincs forgalom, az utcán naponta legfeljebb kétszer átmegy egy lovas kocsi. A lovas kocsi hátuljára rácsimpaszkodok. A kocsis meglát. Az ostor szára elég hosszú ahhoz, hogy a fejemre csipmentsen. A sarokig utazom csak így, a Nagyfuvaros utcáig már nem megyek el. Ellenben kérek apámtól pénzt, hogy fizessen be egy kerékpárra. A Nagyfuvaros utca sarkán, szemben közvetlenül a Kisfuvaros utcával kerékpárkölszönző működik. Különböző méretű kerékpárokat adnak ott kölcsönbe. Fél órára ötven fillér, egy órára egy forint.

Olyan kerékpárral járok, amelynek nincs se fékje, se kontrája (fixi). Van világoskék fixim, sötétvörös fixim, és van egy óriási nagy plezúrom, mert nekimegyek a falnak, nem bírok leszállni a bicikliről. Apám odaadja az ötven fillért, pedig nem adakozó típus. Arra kér, hogy hozzak neki literes üvegben csapolt sört a sarki kocsmából. Megígérem, hogy sietek vissza a sörrrel. Kiveszem délben a kerékpárt, teszek vele hat kört a környékbeli utcákon, és már viszem is a csapolt sört, aminek a fele kicsöpög közben. Elégedett vagyok magammal. Mindenem rendben van.

A Homok utcai Táncsics Mihály Általános Iskolába új tanuló érkezik, úgynevezett „beköltözők” fia. Lakosi Kálmán, alias Manó. Kamaszkorunkat együtt csajozzuk végig. Manót nagyon szeretem. Egy rendőr fia. Van egy gyönyörű húga is, de a közelébe se enged.

1954

Beleszeretek egy nagy szürke szemű, barna hajú, filigrán kislányba. Titokban beledugok a zsebébe egy tízfillérest. Ez a lány nagyon tetszik nekem, de én nem tetszem neki.

1955–56

Számomra a tánciskola izgalmas hely. A felső tagozatos fiúk és lányok mehetnek a tánciskolába, melyek a város különböző pontjain működnek. Járok a Tóthoz, járok a Horizontba, a Kapás utcába, a Rákóczi téri tánciskolába, és járok a körüti Gulyáshoz is. Gulyás híres tánc-tanár, sokan szeretik. Noha öreg bácsika, aki alig bír mozogni, mégis megengedi, hogy rock and rollt játsszon a banda. Élőzene van. Közel a Klauzál-térhez. Egyszer bejönnek a térről a vagányok, és a padlóig érő, hatalmas velencei

Id. Gazi Zoltán felvétele 1956 őszéről

tükröket darabokra török. Pofon ütnek engem is, és másokat is, aztán elszaladnak. Ahogy ma a tatárjárást elképzeljük. A Gulyás az Andrássy út sarkán van, egy négyemeletes épület első emeletén. Hivatásos táncosok irányítják. Henrik fiam huszonöt év múlva összebarátkozik egy fiúval, aki ennek a táncos családnak az örököse. A tánciskola helyén akkor már drogközpont működik. Az unokáim szalmakosárban, venyigén alszanak, miközben zajlik az élet. Mindenféle alakok, csavargók járnak oda, lopott bort isznak, vagy lenyúlnak valamit. Méltatlan élet ez Gulyás unokájához, a táncos fiúhoz.

A kapu alatt hatalmas bádog hengeren gesztenyét süt egy öregasszony. Tökmagot is árul. A Gulyás arról híres, hogy térdig tökmagban táncolnak az emberek. A Klauzál-térieriek pedig szétverik a társaságot. Ritkán megyek ide, mert utálom az ilyen balhékat. Inkább járok a körútra, a Hotel Royallal szemben levő Horizont tánciskolába, ahol belépődíjat kérnek. 1956-ban járunk. Az utcán még nem dől el a csata, még nem formálódnak ki az erőviszonyok, még nem lehet tudni, hogy kinek van igazsága, de a tánciskola működik. A Nemzeti Színház és az Operaház is működik. A változás még nem érinti a kulturális, vagy a gazdasági szférát. Aztán betörnek a Divatcsarnokba, és kilopják onnan az összes létező árut. Egy tömeg hatol be oda úgy, hogy az emberek agyontaposák egymást. Kívülről próbálják szétlőni a Rókus kápolnát, de kezdetleges eszközeikkel nem tudják lerombolni az épületet, csak a tornyát.

„Eltalálod, baszdkikám?” „Fogadjunk, hogy eltalálok!” „Na fogadjunk, hogy nem találod el.” Éppen eltalálja. Így zajlik a Rákóczi úti kápolna megtámadása, a Rókus Kórház mellett. Lelövik a kápolna tetejét. A tető megadja magát, lebukik a délnyugati oldalon, és betöri a kórház oldalát. Hatszáz beteget át kell telepíteni. Nincs háború, felfoghatatlan szabotázsok tömegéből áll össze a katasztrófa.

Készítek tizenöt nagy tablót az 1956-os események látványáról. Gazi Zoli nagybátyjának van egy Pajtás fényképezőgépe. A nadrágja vagy a pufajkája zsebéből ráirányítja az eseményekre az alig négy centiméter átmérőjű lencsét. A képek alapján saját kalandozásaimat akarom ábrázolni. Nekem akkor még nincs Pajtás fényképezőgépem.

1956 körül

Az erotikus rajzaimat akkor készítem, mikor még nincs szexuális tapasztalatom. Elképzelem az eseményt, modell nélkül, erre erektaólok, és az alatt rajzolok.

1957 körül

Kardos Ibolya, akibe szerelmes vagyok, a Népszínház utcában lakik. Felbontott, háborús aszfalt járdadarabok alá dugdosom be a kis levéltöredékeket, amivel üzenek neki szerelmes indulataimban. Ehhez könyvtárból veszek ki olyan könyveket, mint Apuleius Aranyszamara, és leírom neki a verset a kis cetlire. Egy mondatot idézek a szövegből: „a te tündöklő szépséged mellett a szegényes emberi szívóvirágok halvány dadogássá fakulnak”. Az osztálytársam, Kis Lajos kiszúrja a kátránylap alá helyezett üzenet-leveletem és elcsőrja. A saját nevével küldi el az én leveletem,

Ibivel

a szövegébe beillesztett apuleiuszi idézettel. Híre megy az esetnek. Jönnek hozzám az ismerős srácok, hogy írjak nekik is ilyen gyönyörű szerelmes leveleket. Nekik is írok, mindenkinek. Később jövök rá, Ibi meséli, hogy Kis Lajostól kapja meg először ezt a levelet.

Amikor megismerkedünk Ibolával mindketten szűkek vagyunk.

Ibi anyja szegény asszony, aki mosásból tartja fenn a családot. Én mintegy mitfárer viszem Ibi helyett a tiszta ruhával teli bőröndöket, és cserébe a kapualjakban és a hátsó lépcsőkön pettingelünk. Beleegyeznek abba, hogy megismerkedjek a női testtel. Életem első szakaszában ez teljesen ismeretlen számomra. A nevelésem minden formája arra irányul, hogy a nemiséget el kell titkolni, arról információkat nem szabad a gyerekeknek adni.

Egy alkalommal egy ügyvédi irodába kísérem fel Ibit. Sokáig várakozunk. Ibi végre beleül. Húsz hónapig együtt élünk.

Véget ér a nagy szerelem. Ibi szakít velem. Azt mondja, hogy megpróbál valami mást. Számomra kiürül a világ. Kiábrándulok a nőkből, egy darabig nincsenek kapcsolataim.

Amikor elvégzem az általános iskolát, tanárain a líceumba javasolják a felvételimet. Endrődi tanár úr, később Wagner tanár úr is azt mondja, hogy „neked, fiam, nincs mese, megvan pecsételve a sorsod, ilyen különleges képességekkel rendelkező gyerek kevés van az iskolában”. A líceum viszont szervezeti átalakuláson megy keresztül. Közvetlenül a Rákosi-rendszer megalakulásakor még líceum, egyházi képzőművészeti nevelde, előkészítő iskola. Amikor elvégzem a nyolc általánost, oda mehetek továbbtanulni, ahova javasol az iskola. A végzősök családi, fajbéli, nemzetiségi és egyéb szempontjait figyelembe véve kigyűjtik azokat, akik líceumba kerülhetnek. Amikor én

Luigi de Battista és tanítványai. Lent középen a mester, jobbján én, balról Perjési Sándor, állnak: Gabriele de Battista és Somogyi Miklós

Luigi bácsi

végzem, már képző- és iparművészeti gimnázium. Most kedvenc nevén Kisképzőnek hívják, de korábban sokkal nagyobb a tekintélye. Aki ide kerül, biztosan művészpályára számíthat.

A Fiumei út sarkán, kijöve a Névtelen utca sarkáról, ahol a Baleseti Sebészet épülete áll, kikeveredek a Keleti pályaudvarra. A túloldalon meglátom egy kőfaragó mester kirakatát. Látom a sírköveket és egyéb ilyen faragásokat. Megszületik bennem a gondolat, hogy szívesen foglalkoznék ilyesmivel. Nem az a gondolat, hogy mi vagyok, hanem hogy mi keresnivalóm van itt. Ez nagy különbség.

Osztályzataim átlagosak. Apám azt tanácsolja nekem, hogy menjek műszerésznek. Megad egy címet, de nem tud velem eljönni. Hajnali hattól normában dolgozik a minőségi cipőgyárban, ezerháromszáz forintért. Felszállok a Thököly úton a villamosra. A Cházár András utca sarkán, a kovácsoltvas kerítésen a szemembe ötlük egy felirat, hogy díszítő szobrászokat keresnek. Leszállok a villamosról, bemegyek az épületbe. Közlök velem, hogy a Török Pál utcai képzőművészeti gimnáziumban kell felvételiznem, akkor lehet belőlem díszítőszobrász.

A képzőművészeti gimnázium igazgatósága úgy dönt, hogy szakmai gyakorlatra küldik a tanulókat. Járjanak csak ide nyugodtan, de a diplomájuk azt tartalmazza, hogy ez egy mesterség. Szobrász mesterség nem létezik. Kéményseprő van, kőműves van, asztalos van, de olyan mesterség, hogy szobrász, nincs. Tehát eleve abszurditás az egész. Így ismerkedek meg az öreg de Battistával, mesteremmel. Az iskola finanszírozza, hogy a szakmai gyakorlatokat ná-

la végezhetem, és ő nagyon szigorúan kezel. Templomszobrász, lerobbant templombelsőket hoz rendbe. Fest, és szobrokat készít.

De Battista Olaszországból, Velencéből származik. Velencei szobrászok sarja tanít engem. A gimnáziumokban pedig ugyanazt a tananyagot adják le. Nem tudom, hogy miért forszírozák a kommunista rendszer hajnalán, hogy bizonyos kisipari szakmák megmaradjanak. A kézművesség fantasztikus dolog, elhagyásával az emberiség a legtöbbet veszíti el. Reggel hét órától délután négy óráig dolgozom Luigi de Battista műhelyében.

Belépek a Viola utca nemtudomhányszám alá a kapun. Gipsz díszítmények, ornamentikák vannak a lépcsőházban. Az ajtón Luigi de Battista felirat áll. Fel kell menni két vagy három lépcsőt, s ott egy barna lábtörlő az ajtó előtt. Beletörlöm a lábamat, mint egy tisztességes, jól nevelt srác tizenhat évesen. Kiderül, hogy ez a barna lábtörlő az anghiai csatának a domborműve. Úgy néz ki, mint egy lábtörlő. Hosszú ideig dolgoznak rajta. Mindenki mérges rám. Már megint itt egy süket hülye – gondolják – akivel csak fáradozni kell. A mesterem viszont azt mondja, hogy nem baj, nem kell vele foglalkozni, még egyszer meg kell csinálni. A műhelyben másolnak és sokszorosítanak. A mester számára gyorsan kiderül, hogy nekem nem ezt a feladatot kell adni. Mintákat készítek.

De Battistáról megtudom, hogy fiatal korában díszletervezője jó néhány filmnek. Sokat mesél a filmesekről. Tudása a velencei kultúrához csatolja. Vásári dísz tárgyakat készít. Minden ördögösséget tud, ami csak létezhet a világon ebben a szakmában.

Festményeket, rajzokat és szobrokat készítek egész életemben. Soha sem magamnak, mindig kíváncsi vagyok rá, hogy mások mit szólnak

A XIII. kerületi tatarozó vállalat brigádja, 1962–1963 körül

hozzá. A mesterem, az öreg de Battista azt mondja, csodagyerek vagyok. Egész Olaszországot végigjárja Velencétől, Milánótól Firenzéig, de ilyen fazonnal sehol nem találkozik. Ugyanis teljesen buta vagyok, a szó szoros értelmében. De mégsem totálisan, mert állandóan az az érzésem, hogy sokkal többet tudok mindenkinél. A műteremben olyanokat csinállok, amikre nincs példa korábbról.

Szemben velem a dolgok kiüresedett szimbólumok. Fura domborművek, fejek, ördögfejek, kecskefejek, szent arcok és egyebek néznek le rám a házak homlokzatáról. Leselkednek rám az arctalan, lélektelen gipszfejek a domborművekről, illetve párkánnyal ellátva és díszkeretben, befröcsköltve malterrel. Ezek a malteres, mosolygós, vigyorgó, szomorkás arcok ijesztőek is néha. Azért vonják be a gipszből készült formát cementes, homokos malterrel, hogy kibírja az exteriort, a környezetet. Az egész egy hatalmas nagy illúzió. Elődeink így bizonyítják a jelenlétüket. Valójában mind kinn fekszenek a Kerepesi vagy a Farkasréti temetőben. A mesterem is rozoga öregember, naponta elszív huszonöt füstszűrő nélküli Kossuthot. Állandóan köpködi a dohányt. Rájövök, hogy egy letűnt kultúra ifjú növendéke vagyok. Nagy lelkesedéssel ugrok bele bármibe, csak abban ne legyek, amiben vagyok. Az egyik fő lendítő erő az, hogy soha semmiben nem szeretek benne maradni.

Bármire alkalmasnak tartom magam. Az a kérdés, hogy mennyire érdekel a dolog, tehát hogy hajlandó vagyok-e energiát fordítani rá. Ha igen, akkor egész rövid idő alatt, másodpercenkénti háromszáz kilométeres sebességgel a

20 éves koromban (Fotó: Biró Ferenc)

teljes téma ismeretében vagyok.

Tanulóképességem egészen elképesztő határfokú. Ráadásul úgy működik, hogy akkor, mikor elolvasom, egyáltalán nem foglalkozom azzal, amit tanulok, hanem három-négy nap múlva elkezdek kiforni vagy megérni, mint a cefre. Olyan mélyen felfogom az egészet, mintha velem történné meg. Ezért tart a mesterem átlagon felüli fazonnak, és kijelenti, hogy minden körülmények között a főiskolán van a helyem. De mi a főiskola? A főiskola a kommunista rendszer moszkovita irányítás alatt lévő intézménye. Felvesznek négy-öt embert, nem ritka, hogy protekcióval. Megtanítják őket arra, hogyan képzelik el a szobrászművészetet Moszkvában. A szocialista realista művészetnek az alapideológiájától nem mentesülhetsz, ha diplomát akarsz szerezni. Kizárólag tanári diplomát oszt a főiskola, művész diplomát az kap, aki kimegy Moszkvába. Vörös diplomát.

1956–60 körül

Hallok Marcel Duchampról ebben az időszakban. Megismerkedem a szürrealista és a dadaista ábrázolási módokkal a költészetben, az irodalomban és a vizuális ábrázolásban is. Számomra a legizgalmasabb az, hogy rendelkezem egy képességgel, amit bármire fel tudok használni, de nem tudom, hogy mire használjam fel. Előjön egy majdnem evolúciós jellegű irányítás, ami a spontán kifejezést forszírozza. A spontán kifejezés lényege az, hogy ha téves, amit elgondolok, akkor tévedés az is, amit csinálok belőle. A spontaneitásnak egy speciális formája, hogy ha élettechnikává válik, akkor a művész életerejét is jelentheti. Imádom Picasónál a rajzolás korlátlan szabadságát, és az elvont gondolkodást. Az elvont gondolkodással Malevicznál ismerkedem meg. De Battistánál mindent megtanulok, amit mesterségbelileg tudni kell, és szellemi inspirációkat is ad. Barcsay Jenőt tartja követendőnek. Nekem Barcsayhoz körülbelül annyi közöm van, mint a szomszédasszonyomhoz. Megnézem, és ezzel oké. Szakmai téren készítek fel de Battista, nem ideológiát tanít. Az ideológiát a főiskolán tanítják. Az viszont politikailag determinált. Nem tudom, mikor jövök rá, hogy nem vagyok hajlandó együttműködni a hatalommal. Egyet biztosan tudok már a kezdetekkor. Amikor olvasom azokat az esztétikai írásokat, hogy a művész kinek dolgozik, magának vagy másnak, önmagát akarja kielégíteni, vagy másokat akar előnyben részesíteni, magamban kuncogok, mert azt mondom, hogy olyan kérdés van felté-

Szaltózom (Fotó: Gabriele de Battista)

ve, aminek nincs semmi értelme. Mindkettő ugyanis. Tehát, neked is örömet akarok szerezni és magamnak is. Hogy elsősorban kinek akarok örömet szerezni, magamnak vagy neked, az rögtön az első találkozáskor kiderül, mert nekem addig nincsen igazi örömöm, amíg nem látom arcodon ezt az érzést.

Amikor megszerzem a díszítőszobrászi oklevelet, jelentkezem a főiskolára. Ott közlik velem, hogy a képző- és iparművészeti gimnázium elvégzése után automatikusan felvesznek a főiskolára. A bizottság elé kerülök. Kisfaludi Strobl Zsiga bácsi meg a Pátzay azt kérdezik, hogy ki az apám, ki vagyok, hova járok. Átnézik a rajzaimat. Kisfaludi visszaküld a gimnáziumba, hogy kérem meg az igazgatót, hogy különbözeti vizsgával letehessem az érettségim, és akkor ő maga fölvesz. Ez tizenöt évvel van a halála előtt. Visszamegyek, de a gimnáziumból Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolává alakuló iskola vezetősége teljesen megváltozik. Azt javasolják, hogy kezdjem előlről az iskolát. Tizennyolc éves vagyok. „Teszek az egészségre”, azt mondom, nem csinálom. Soha nem veszem komolyan az iskolát. Végül másképp alakul az életem. Konok vagyok, beiratkozom a László gimnáziumba. Mindent előlről kezdek esti levelező tagozaton.

1953–60

Nyolc évig tornászom. A Vörös Meteor Torna Klubban edzek rendszeresen. Pataki Feri bácsi, olimpiai és világbajnok az edzőm. A Sparta-

Ancsival az esküvő időszakában (Fotó: Bíró Ferenc)

kiadék stílusa megy. Ház sarkához vágom a Kossuth cigarettámat. Könnyű, rugalmas testű, izmos figuraként állok erőkézenállást, einhandot egy gúla tetején, amelyet nyolc-tíz erős tornász tart. Abbahagyom a tornát. Rájövök, hogy másra kell figyelnem, bár nem tudom, mire. Tanult foglalkozásom irányít. Az agyam köt le leginkább. Harmincéves koromra kiolvasom Szerb Antal nyomán a világirodalom remekeit. Mindent tartalmaz, amit tudni szeretnék, de mégis bennem marad a hiányérzet. Erre jön a színház.

Fiatal tornászként tornászlányba vagyok szerelmes. Nem megyek be a tréningekre, amiken ő is edz, mert a látványától fölizgulok. Tanulmányozom a testét, hogy utánozni tudjam, amit csinál.

1959

A Kisfuváros utcai kényszerlakásból szüleimmel az Őrs vezér tér környékére költözöm, egy modern lakótelepi lakásba. Megismerem Ancsit, akitől Henrik születik.

Az első saját lakásomat pályázaton nyerem, a tizennyolcadik kerületben Pestszentlőrincen, a Keszőce Endre utcában. Kölcsönökkel megveszem.

1961. augusztus 5

Elveszem Székely Anikót feleségül. Csodás lakodalom.

Anikó varázslatos, erotikus lény. Nem tud elképzelni néhány órát sem anélkül, hogy valamilyen szexi momentum ne villanjon nála. Állandóan kezdeményez, nyomul, követelődik. Ez minden normális férfiból agresszivitást vált ki. Én a végén már harapok, mint ahogy az almá-

ba beleharap az ember. Egyszer hangyarajon szeretkezünk, az egész hófehér popsija lángoló piros, de végig élvezzi az egészet. Iszonyú erotikával él Anikó, én nem kevésbé.

Független vagyok. Saját lakásomban fekszem és ébredek.

1962. augusztus 30.

Az Ipari Vásáron dolgozom Juhász Sándorral. Egy dioráma alatt fekszünk, mert nem bírjuk már hajnalig ébren. Az álom és az ébredés határán egy hangot hallok. Pauer Gyula jöjjön a hangosbemondóhoz, fia született. Elmegyek a portárhoz, ahol megerősítik a hírt. „Azonnal üljön be egy taxiba, menjen be a kórházba, mert világra jön a fia!”

Henriknek először a fényképét látom meg. Lekésem születését. Nem engednek bemenni a szülészetre. Rendezek egy patáliát a bejáratnál. A portást lelököm a lépcsőn, és betörök Ancsi szobájába. Közben Ancsi nagyon nehezen szüli meg Henriket. Nem alkalmaznak még császármetszést. Széttörik a medencecsontját, és úgy szedik ki a szülőcsatornán a fiamat. Kicsi, alacsony, százötven centis nő Anikó, Henrik rettenetes koponyája nem fér ki rajta. Az orvos úgy dönt, hogy vagy életben marad, vagy nem, de át kell juttatni ezen a nehézségen, s egy nagy nyomással szétroppantja a medencecsontját. A szülés után hónapokig kórházban tartják, egy nagyon jó nevű intézményben, a Vas utcában. Ez alatt az idő alatt mozgásképtelen. Begipszelik, hogy a csont összeforrjon. Mellette kell lenni a gyerekeknek, mivel ő az anyja. Hónapokat töltök úgy, hogy van egy fiam és egy feleségem, és még sincs senkim. Versek írok Anikóhoz, meg az egész szituációhoz. Ezek elvesznek az idők során. Van egy nagyon érdekes biológiai, fizikai élményem. Ancsi azért, ami vele történik, egy kicsit mindig haragszik a fiára.

Beiratkozom a Szent László Gimnáziumba, levelező tagozatra. Kétszer járom a gimnáziumot. Csak egy marha végzi el kétszer. Másodjára már huszonhárom éves vagyok, és a fiam két éves. Ikertestvérem, Miklós, tizennyolc hónapos katonai szolgálatát tölti, és huszonhárom évesen leszerel. Kitér a világháborús pánik. A szovjetek Castro engedélyével atomfegyvereket szállítanak Kubába, és Kennedyre vár a probléma megoldása. Kennedy békésen meg is oldja, de ez nem tetszik az amiknak, akik közben a Csendes-óceán területén elindítják a Tonkini-öböl hadműveletet. Kennedynek meg kell halnia, nekem be kell vonulnom katoná-

nak. Huszonhárom éves koromban visznek be tizenhét-tizennyolc éves fiúk közé.

1964

Besoroznak. Anyaszült meztelen vagyok. Vörös selyemmel letakart, hosszú asztal előtt állok. Nálam öt-tíz évvel idősebb férfiak és nők előtt kell kérdésekre válaszolnom. Szégyellem magam. Azt sem tudom, hogy kicsi-e, vagy nagy. Két fiú felszólít, hogy fordítsak hátat, és hajoljak le. „Húzza szét a farpofáit!” Kis bádogtepsiből fehér port hajítanak rám. Fertőtlenítenek! A terem egy öltözőhelyiségben végződik. Bemegyek. Gazdátlan bakancsok, katonai egyenruhák, felsők és alsók hevernek nagy halomban, úgy-ahogy kimosva, de kivasalva. Valamilyen kupacból előtűrok egy-két páratlan bakancsot, nem megfelelő méretű egyenruhát, felkapok egy usankát. Sürgetnek. Belépek a körletbe. Szembejön a napos. Tisztelegnem kellene előtte. Háta mögött óriási tükör van. Meglátom magam ebben a bohócviseletben, és kiszakad belőlem a röhögés. A napos feljelen: kiröhögte az egyenruhát. Megbüntetnek.

„Hej, te puska, puska vagy, de csinos kis fruska vagy”

1963-ban, húszas éveimben, családapaként, épületszobrász mesterségem mellett művészeti tanulmányokat folytattam. Különösen a szobrászművészet érdekelt.

Feleségem diák volt ekkor. Jött a behívóparancs! 1963–64-ben atomháborús pánik volt (kubai blokád, amerikai hadihajók a vietnami Tonkingi-öbölben, lelőtték Kennedy. Disznó-öböl stb.)

Világháborús helyzet alakult ki, melyben nekünk, magyaroknak szükségszerűen részt kellett vennünk. Budapest Moszkvára figyelt. „Ért-hető”, hogy behívtak a hadseregbe. A hazának nem művészre, hanem katonára volt szüksége. Könyveimmel, jegyzeteimmel bevonultam. Azonban „civil holmit” tilos volt bevinni. A körletellenőrzés során ezeket elkobozták és az első látogatómmal hazavitették. Megbüntettek! Kezembe nyomták a piszkos, mocskos, gyilkos ringyót, „Kalasnyikovát” (AK 47 rohamgépkarabély), amit azután örökösen simogatnom, babusgatnom, tisztogatnom, lehelgetnem, szétszednem és összeraknom kellett, nem hanyagolhattam. Egyszer mérgemben földhöz

Katonaként 1964-ben

vágtam, de bajtársam, buzgó „fegyverszakértő” lévén, szerelmese volt a fegyvereknek és feljelentett. A kihallgatáson azt hazudtam, véletlenül ejtettem el. Megbüntettek!

„Kalasnyikovától” nem szabadulhattam. Végül mégis sikerült elválnunk.

Visszatérhettem családomhoz – III. világháború nem lett.

Már nem érdekelt a diktatúra felsőoktatása, a kommunista gigaszobrászat.

Immár, hatvan éven túl, nem haragszom nagyon „Kalasnyikovára” (amíg nálam volt, nem ölt!).

Ki tudja, kik masszírozzák, cirógatják most. Biztosan elvénült, vagy raktárba került vagy a Hadtörténeli Múzeumba, onnan se hozatnám el.

Nem vinném magammal sehova. Ki sem állítanám, nyugodjék békében!

Amennyiben kiállítható lenne, vitrinben én is megnézném.

Budapest, 2004. március 30.”

(Ez a szöveg Schiffer János kulturális főpolgármester-helyettes felkérésekor készült, az *Eu-Lomtalanítás. Hátrahagyott tárgyaink* című kiállításra)

A Budaörsi útra, a Petőfi laktanyába visznek, katona leszek. Díszőrségnek hívják az itteni állományt. A legszebb, legmagasabb, legformásabb fiúkat válogatják be, már csak azért is, mert ilyen a ruhatár. A törzsőrmester megkérdezi: „Hány centi vagy?” „Százhetven.” „Százhetven centire nincs ruha. Nem veszel részt a díszfelvonuláson.” Az öregrednél szolgállok. Sem magasságban, sem semmiben

nem illek be ezek közé a nálam másfél fejfel magasabb, díszelgő katonák közé.

Közben a fiam éli az életét. Ancsi pólyában hozza be Henriket, lábánál egy üveg rummal. Hosszú deszkaasztalnál ülünk. Ancsi körömlőjével kivágja a kincstári nadrágom zsebét, és benyúl. Ennyi az élvezet. Havonta egyszer találkozzunk. Hazacipeli könyveimet és jegyzeteimet, amiknek nincs helye a seregben.

Huszonnégy kilométert gyalogolok Budörsről Érdig, a gyakorlótérig. Ott pisilek először vért.

Végre leszerelnék. Végképp nem érdekel már ezek után a Képzőművészeti Főiskola. Nem érdekel Pátzay, Kisfaludi, Mikus, Somogyi, Tar István, satöbbi.

A kommunizmusban létrejött monumentalista, gigantikus emlékművekben kifejeződő szobrászati szenvedély nem foglalkoztat. Maga a szobrászat azonban igen. Miért van ez?

Nem lehetek mindig művész. Bizonyos időszakban azt sem tudom, mi az, hogy művész.

Nem engem választ a művészet, hanem én választom a művészetet. Kétségtelen tény, hogy a művészetnek ekkor már van valamilyen kultúrája, valahogy élnek ezek a művészek. Azt mondják, hogy azt az adottságot, amivel egy jó művésznek rendelkeznie kell, csak a Teremtő adhatja meg. Átlagos, elismert vagy híres művész bárkiből lehet. Az igazi nagyságot azonban úgy kapja az ember, mint a hitet. Ha nem hiszel Istenben, nem hiszel a művészetben sem. Ezért én mindig úgy érzem, hogy nem én vagyok valamihez hozzáláncolva, hanem engem láncolnak valamihez, hanem a valami van hozzám láncolva. Nem én vagyok Prométheusz, akit leláncoltak egy sziklához, és nem tud elszakadni tőle. A szikla van hozzám kötözve. A legmagasabb rendű tulajdonsága a természetnek az értelem és az ember.

A művészetem részben abból ered, amit tanulok, de a végén már önmagam legyőzöm a saját tanulmányaimat.

Önépítő nem vagyok, kifejező igen. Ezt nem tudom eltitkolni. A tapasztalataimat a hivatalos utak mentén nehezebben tudnám megszerezni annál, ahogy a saját természetem diktálja. Nem egy új világot szeretnék elképzelni ahelyett, amiben élek.

A köztéri szobrok látványa hozzájárul ahhoz, hogy megszeretem a szobrászatot. Meg kell tudnom, hogy képes vagyok-e ilyen alkotások létrehozására. Van egy mániám, amit úgy fogal-

mazok meg, hogy küldetés. Ha a küldetés egy műfajon belül megvalósul, abban a pillanatban otthagynom, mint egy vöröshangya. Az a tapasztalatom a világról, hogy nem mindig az igazság győzedelmeskedik. Ha nekem erről véleményem van, helyesen teszem, ha azt kifejezem, vagy elmondom. A valóság mindennapisága egyre távolodik az ilyen érzelmi megnyilvánulásoktól. Nem ugyanaz a jelentése egy Arany János-szobornak, vagy egy géniusznak a Gellért-hegy tetején, mint amit a szobrász szánt neki. Gyerekkorom óta vonzódok a szobrászathoz. Csalódnom kell. Meg kell értenem, hogy a szobrászat nem az én belső örömöm, hanem feladatnak teszek eleget. Úgy kell létrehozni valamit, ahogy a legtöbben képzelik. A legkevésbé az a fontos, hogy én csinálom.

Nem a szobrászat vonz engem, hanem a művészet. A művészet képes olyan kapcsolatot teremteni az emberi hétköznapisággal, ami azt meghaladja, és rövid idő alatt híveket tud gyűjteni.

Nehézséget jelent számomra a következő probléma. Nem tudom áthidalni azt, hogy nagyon egyszerűek az észleleteim. Ott van előttem egy nagyon komoly mesterség, ami összetett tényezőkből tevődik össze. Mit csináljak ezzel? Saját természetem az emberi tekintetben és a formákban mágikus izgalmakat talál. Az arcok az épületek homlokzatán, a kariatidák, konzolfák egy szépségideált jelenítenek meg számomra, de üresek, nincs bennük semmi. Illetve, pontosan tudom, hogy mi van bennük. Másfél-két centiméter vastag gipszréteg, a tetejükön pedig egy cementes, homokos malterspiccelés. Ez az épület. Alapkérdésem, hogy minek kell ilyeneket csinálni. Rájövök, hogy azért, mert kedvet ad az életben maradáshoz. Az emberek szeretik, ha a környezetük a saját egzisztenciájuk szintjén van. Legyen

Ancsi virágcsokorral az „Álomrekonstrukció” pózában

dísz a kapu fölött, vagy az udvar bejáratánál egy kariatida, és máris van értelme az életnek. Ez a világ elmúlik. Az első világháború végén már látszik a hanyatlása. A második világháború idején fölényesen kezelik az ilyen alkotói munkákat, mondván, hogy újracsinálható, erre ipar van. Militarista mentalitás miatt a művészet szenvedni meg legjobban az újabb világot. Én azért ragaszkodom az elgondolásomhoz, amely már nem szobrászi, mert fontosabb a filozófiai értelme, logikája, a természete, a szépirodalma, a gondolkodása, a története valaminek, mint az, hogy mit csinálók. Fontosabb annál, hogy egy vasdarabot így alakítok vagy úgy. Közben tudom, hogy az életnek egy megoldása létezik, az, hogy a mesterségemet gyakorolom. Mégis kell lennie egy kiútnak, ami elválaszt ettől. Már akkor eltökélem, hogy nem fogom ezt tenni. Akkor viszont mit? Van egy felismerésem.

Soha nem gúnyolom ki a művészetet. Imádom az egészet úgy, ahogy van, ahogy az emberek tömegei rengeteg tudással létrehozzák. Nem a kigúnyolás a lényeg, hanem a meghaladás.

A legfontosabb a szakmai képzettségem. Olyan dolgokat tudok, amiket más emberek nem. Ennek következtében korrigálni sem tudják azokat. El kell fogadni azokat a szempontokat, amelyeket én előadok. Szobrász kortársaim, kollégáim ugyanezt a szemléletet vallják. Azt gondolják, hogy amit ők alkotnak, egyedülálló az avantgárdban. Gyorsan rájövök, hogy szakmai fogyatékoságaik miatt nem tudják, mit hogyan kell csinálni, milyen festéket kell kikeverni. A technikai tudásuk alacsony, viszont a szellemi felkészültségük magas színvonalú. Ebben a körben olyan dolgokat mutatok be, amelyek nem azt igazolják, hogy milyen jó mesterember vagyok, hanem azt, hogy mennyi eszem van. Ezek a meglepetésszerű alkotások nem függenek már össze sem gipsz stukkókkal, sem semmivel.

Kockázatos Marcel Duchamp elképzelését követni, ahhoz nagyon erős, nagyszabású személyiségnek kell lenni. Értékrendje miatt kiemelten ábrázolóművésznek tekintik őt. Sok mindenre alkalmas az ember, de valójában az életkorának megfelelően a legmagasabb színvonalon ábrázolóművész. Duchamp jómódú családból származik. Nagy megtiszteltetés az iskolájának, hogy ilyen ifjanc tanul ott. Azt sem lehet elfelejteni, hogy egy ilyen családban milyen műveltséget szerez a gyerek a főiskolai tanulmányai előtt. Van egy Duchamp-ról szóló köny-

vem, ebben szerepel a következő történet: Odamegy az öreg Duchamphoz az első fia, és közli, hogy festő szeretne lenni. Az öreg hallani sem akar erről. Három napra bezárja a fiát a szobájába, hogy gondolkozzon ezen. Eltelik néhány év. Végül az öreg Duchamp teljesen apatikusan odaadja Marcelnek az összes pénzt, aki hirtelen hihetetlen mázlival bekerül a buli kellős közepébe. Amikor európai kultúrát visznek át Amerikába, és Marcel Duchamp az érdekes festő, kicsit a futurista, kubista festészet alapján, akkor Marcel Duchamp már tudja, hogy soha életében nem lesz festő. Talán szakozni kezd, vagy tudom is én...

1960 körül

A pénz nem érdekel. Gimnáziumi tanulmányaimat befejezve kapok egy díszítőszobrász oklevelet. Rögtön szerzek a KIOSZ-tól egy mesterlevelet, és vállalkozásba kezdek. Így kerülök be a Képzőművészeti Alap kivitelező stúdiójába. Színes társaságra találok itt. Az összes deklaszált művész ezeken a helyeken gyűlik össze, ahol lehet egy kis pénzhez jutni. Öreg, leosztályozott művészek, nem vesznek részt a moszkvai nagy programban. Ugyanúgy élnek, mint én. Megcsinálnak hetente húsz konzolt, kiöntve gipszből. Sok művész nagy hatással van ifjú lelkeimre. Jobban mondván, egyik sincs igazán nagy hatással rám. Az egészet úgy fogom fel, mint egy munkahelyet. Dolgozom, amíg tudok, amíg kedvem van, és közben élelem a magánéletemet, melyben izgalmas dolgok történnek.

1966-os önálló kiállításomat megnyitja Laborcz Ferenc (Fotó: Ughy Gábor)

1966–68

Megcsinálom első kiállításomat. Laborcz Ferencet kérem fel, hogy nyissa meg (tizennyolcadik kerületi Hazafias Népfront). Feri bácsi eljön. Nagyon kedvezően nyilatkozik munkáimról, bár érezhető, hogy felkérésre jön. A lektorátussal is kapcsolatba kerülök. D. Fehér Zsu-

za órákig keresi, hogy a Lakatos úti lakótelepen hol lakik Pauer Gyula szobrászművész. Végül rám talál. Beül a fotelomba. Hatalmas teste a fotelon keresztül is a földig ér. Engedélyezi, hogy megcsináljam a kiállítást. Minden az elképzelések szerint zajlik.

1967 táján

Kibérek egy műtermet az akkori Majakovszkij utca és a Lövölde-tér sarkán. Igazi romantikus műterem. Ócsai Károly barátommal szentet és fát hordunk föl a csigalépcsőn. Tél van. Befűtünk. Szobrokat mintázunk. Ebben az időben a minisztérium felügyeli a műtermeket. Elveszik tőlem.

Lejárok az egyik zuglói, Thököly úti palotába. Ott működik a Hazafias Népfront, ahová Kassák Lajos is lejár. Társaság gyűlik össze esténként. Csáji, vagy Csutoros hív el azzal, hogy nagyon jó beszélgetések folynak ott az „elfelejtett művészetéről”, amit most nem preferálnak, mert csak egy, a központilag diktált művészet létezik. Ezen a helyen találkozom Kassákkal. Sok érdekes emberrel ismerkedem meg. Elsőként Don Péterrel. Ő arról híres többek között, hogy részt vesz Bereményi Gézával együtt a *Ki miben tudós?* vetélkedőn. Tizenhét-tizennyolc évesen kiállnak egy mérkőzésre, amit Don Péter nyer meg. A bölcsészkar indítja a tehetségkutató vetélkedőt, a győztes felvételi nélkül bejut az egyetemre. Hónapokkal, vagy évekkel később kapok egy levelet Don Pétertől. Ekkor ő már a XIV. kerületi Kacsóh Pongrác Művelődési Háznak az igazgatója. Felkér, hogy szervezzek egy kiállítást. Szerepel ugyanis a programjukban, hogy képzőművészeti kiállításokat is rendeznek. Írok neki egy levelet, hogy nem csinálók kiállítást olyan helyen, ami nem hivatalos és kinevezett kiállító hely. De ha meggondolom, hogy a Kacsóh Pongrác Kultúrház lehetne Kassák-ház is, akkor benne vagyok a dologban. Találkozunk Don Péterrel a Berlin étteremben. Megkérdezi tőlem, hogy van-e ötletem, milyen nevet kapjon a zuglói kulturális központ. Egyszer csak Péter levélben tájékoztat, hogy elintézi, hogy a kultúrház neve Kassák-ház legyen. Az épület feliratozásának költségeit a kultúrház tartalékaiból kell fedezni. Senki nem emel szót az elképzelés ellen. Elkészítem a „Kassák-Ház” feliratot mázas kerámiából, amelyet Türk Péterrel közösen helyezünk el a homlokzaton. Ekkor már értékelik Kassák kulturális jelentőségét. Kassák közéleti figura, és jelentős költő is egyben. Rendszeresen jelennek meg versei a *Szabad Népből* és a *Népszavában*. Én mint gyerek ta-

Műtermemben Türk Péterrel 1970 körül

nulum meg Kassák versét. Tetszik nekem a városi proletár szemlélete. Később megtudom róla, hogy sanyarú a fiatalsága, nem kerül közel értelmiségiekhez. Segéd munkás sorból emelkedik ki. Egyik regényében leírja, hogy inaséveiben milyen nehézségeken megy keresztül. Nem panaszkodó, inkább haragvó típus. Düh érződik az írásaiban.

Leülök ehhez az asztaltársasághoz, időnként eltöltök velük némi időt. Megismerkedem néhány művésszel, akik underground kiállításokat szerveznek. Nincs elég helye a kortárs művészeknek, hogy bemutassák munkáikat. A művelődési központok, a Hazafias Népfront adják meg a lehetőséget, hogy a kortárs alkotók nyilvánosságot kapjanak.

Azt javasolom Don Péternek, hogy rendezzünk egy Kassák-émléki kiállítást, és hívjuk meg védnöknek Kassák özvegyét. Az özvegy boldogan fogad bennünket. Megtiszteltetésnek tartja a felkérést. Kassák még nincs megfelelően megbecsülve. Azt lehet róla tudni, hogy egy óriás, de hogy kívül van, kívül nincs, tisztázatlan. Éppen értékeli. Csáji Attilával és Gyarmathy Tihamérral való megismerkedem gyökeres változást hoz képzőművészeti élményvilágomba. Csáji nagy szervező egyéniség, nem kevésbé jó művész. Megismertem a korosztályom hasonló törekvésű figuráival. Gyarmathy Tihamér jóval idősebb nálam, a gondolkodásmódjában felfedezem a háború előtti avantgárd és az újraéledő avantgárd közötti összefüggést. Közös kiállításokat is rendezünk. Ilyen a harmadik kiállításom, a Központi Fizikai Kutatóintézet KISZ klubjában, melyen én mint szobrász, Parrag Emil mint festő állít ki, és Tihamér nyitja meg.

Csáji Attila jól ismeri a magyar művésztszocializmust, mindenkivel kapcsolatban van. Összefogunk, hogy megszervezzük a kiállítást, amely a SZÜRENON elnevezést kapja.

A SZÜRENON nem egy csoport. Nem művészek közös gondolkodásából összeálló társulat, hanem megszervezett esemény. A *sur et non* Csáji megfogalmazásában azt jelenti véleményem szerint, hogy a valóságon túli és nonfiguratív. Ebből a kifejezésből alakul ki a SZÜRENON.

Tizenöt-húsz művészt meglátogatunk, meghívjuk őket erre a kiállításra. Akik igent mondanak, ki is állítanak. Híre megy azonban annak, hogy egy lakótelepen épült kultúrházat, a Kacsóh Pongrác Művelődési Házat Kassák-házzá nevezik át. Don Pétertől tudom, hogy gondot okoz, hogy lehet-e ezt, vagy nem. Később kiderül, hogy lehet. Rájönnek, hogy egy helyet akár még Kassákról is el lehet nevezni, a lényeg az, hogy megkapja azt a jogot, hogy kiállítás is rendezhet. Don Péter elbeszélései szerint a Kex zenekar jár oda, és Halász Péter színházának vannak itt próbái. Halászné soha nem a házban mutatják be előadásait, csak próbálnak itt. Csomó engedély érkezik, és megjön a betiltás is. Mindazokat, akik ebben részt vesznek, később megbüntetik. Don Péter is elbűcsúzhat kultúrház-igazgatói szerepétől.

1968 körül

A SZÜRENON idején már vannak kísérletek arra, hogy a progresszív törekvésű művészek valamilyen módon labdába rúgjanak. Györffy Miklós irodalmár és rádiós az újpesti Derkovits Ifjúsági Klub igazgatója. Kiállításra hív meg egy társaságot. Csutorossal állok szorosabb kapcsolatban

akkor. Létrehozuk a *Progresszív törekvésű festők és szobrászok kiállítását* Angyalföldön, a József Attila Művelődési Központban, amit aztán kis átalakítással átvisszük Rákospalotára. Többen leszakadnak, néhányan úgy érzik, hogy ez már sok. Ezen részt vesz Csutoros, Méhes, Gyémánt Laci, Siskov Ludmil is, aki Christo osztálytársa. Összeáll a lassan kibontakozó Kassák-házi illúzió, hogy lesz Kassák-ház, és lesz SZÜRENON kiállítás. Kapcsolatban vagyunk nyomdákval (Molnár V. József), meghívókat készítünk. Megvalósul a kiállítás. Aczél elvtárs tudomást szerez róla. Egyik repülőtérré vezető útról letérve megnézi a kiállítást. Azt mondja, hogy amikor visszatér, nyilatkozik. Úgy dönt, hogy a kiállítást nem szabad megengedni. Olyan kezdeményezés, amit nem a központi pártpolitika indít el. Ennek következtében nincs helye a szocialista társadalomban. Nem az egész kiállítást tiltják be először, hanem azt mondják, hogy ez meg az, meg amaz a munka biztos, hogy nem lehet. Az „ez meg az, meg amaz” között ott van Prutkay Péter műve. Prutkay műve egy ezüstre festett madárkalitka. Szürreális fülke, ha belenézel, egészen más világ tárul eléd, mint ha körüljárod. Ezt a fülkét lebontatják. Haraszty Édeske munkájáról kijelentik, hogy a Közlekedési Múzeumba való, mert ott zakatolnak ilyen gépek, ez nem szobrászat, semmi köze ahhoz, amit mi művészetnek tartunk. Szerintem Aczél elvtárs közmegegyezésre jelenti be a döntését. Nem szeretik, ha a művész azon gondolkodik, hogy milyen irányba fejtheti ki a munkásságát, és honnan számíthat elismerésre, nyilván ezt kormányozni kell. Nem tiltják be azonnal az egész kiállítást, hanem leszedetnek belőle dolgokat. Ezek közé hál' Istennek nem tartozik az én két óriás absztrakt szobrom. Szerintem azt hiszik, hogy nem fogják tudni kivinni őket onnan. Ellentmondanak önmaguknak. Egy vagy két évvel korábban az angol követségre bemehet bárki, és megnézheti, hogy milyen a nyugat-európai szobrászat. Leírják, hogy Henry Moore a világ legnagyobb szobrásza. Nekem tetszik Henry Moore szobrászata, bár erősen emlékeztet a kommunista monumentális szobrászathoz, csak absztraktban. Hivatalos vonalon ilyen ismereteket lehet szerezni. Az angol követséget titkos ügynökök figyelik, és feljegyzik, hogy ki jár oda. Itt ismerkedem meg személyesen Bartha Lajossal. Gyarmathy Tihamér mutatja be. Én ekkorra már megcsinálom a négy vagy öt, hatalmas méretű absztrakt szobromat. Bérelek egy műtermet a tizennyolcadik kerületben, a Lakatos úti lakótelepen.

Az „R”-kiállítás résztvevőinek csoportképe. Balról jobbra: Jovánovics György, Major János, Kornis Dezső, Baranyai András, Csutoros Sándor (mögötte: Galántai György), Molnár V. József, Tót Endre, Pauer, Erdély Miklós, Szentjóbby Tamás, és mások

1970

Baross utca. Mária Terézia tér. Józsefváros. Nostalgia. Gyerekkor. Karády hangja rezeg ki az ablakból. Sétálok a sötét Baross utcán. Az utca egyik szélén bekanyarodok. Egy óriási légy jön felém. Megijedek. Magamnál nagyobbak, erősebbnek látom. Óriási. Elkanyarodok. Keresek egy utcát, ahol a térre jutok. Hatalmas télikabát jön utánam. Az is lehet, hogy Kispesten vagyok a Kossuth téren, és megnézem a piactér elején, az Üllői úti részen a szecessziós Kossuth Lajost. Cikornyás talpazaton áll, én rövidnek látom lábait, és közelebb megyek. Elábrándozok. Kemény fiúk közelednek hozzám egyenruhában. Tudom, hogy rendőrök, de a rendőrökről én még eddig semmit sem tudok. A sötét óriás eltűnik. A két egyenruhás megkérdezi tőlem, hogy mit keresek itt. Mondom, hogy erről a szobrászról gondolkodom. „Hol van itt szobrász, fiatalember?” „Például én is itt va-

gyok.” „Kérjük a személyi igazolványát!” Hosszan olvasgatják ketten is, összedugott fejjel. Rám néznek azok, akik korábban tegeztek. „Maga fodrász?” „Igen, szobrász vagyok.” Ez valóban megtörténik. Elengednek. Így telik pesti életem, immár Lőrincen. Otthon vár feleségem és gyermekem. Még gyalogolnom kell. Az utca, amin járok, ismeretlen. Négyemeletes házban lakom a negyediken. Lakótelep. Megyek felfelé a harmadikon hajnalban, amikor a gyerekek iskolába megy. Rám néz. „Hogy nézel ki?” Bevallom neki, hogy részegen. „Mi az a daganat a szemed alatt?” „Megverték.” „Kik?” „Rendőrök.” „Miért nem ütöttél vissza?” „Egyenruhások.” „Na jó, szia! Nekem mennem kell!” – mondja, és levitorlázik a lépcsőn.

Otthon meleg van, kellemes. Szerelem fogad. Ancsi szeret!

Lőrinci műterem. Keszőce Endre utca. Földszint. Káposztát dobálnak be a gyerekek. Henrik felbujtja a gyerekeket, hogy dobjanak be valamit a műterem négy ablakán, és megjelenik egy Godzilla-szerű lény. A gyerekek el is hiszik. Én a létrámon fölmászva kidugom a fejem az ablakon. Henrik ütött sebekkel jön fel a lépcsőn. Én megyek lefelé valahova. „Mi bajod?” „Megvert a házmaster.” Addig kényelmesen lépkedek a lépcsőn, de azután rohanok. Becsengetek a házmasterhez. „Hogy merészeli bántani a fiamat?” Becsapok neki egy nagyot. Az ajtónyílásból előjön a felesége, egy vödör vízzel leönt. „Nem a férjemet keresi, hanem engem!” Kés van a kezében. Nyilván tyúkot vág.

Henrik utólag közli velem, hogy nem a házmaster, hanem a házmasterné veri meg. Megdorgálom.

1970–72

Az újraéledő avantgardistákkal álltók ki hatalmas botrányok közepette. Részt veszek a balatonboglári bonyodalmakban. Megcsinálók mindent, aminek következtében botrányba fullad az életem. Egy pseudo rendőrrel konfliktusba keveredek.

Első külföldi utam a népi demokráciában Lengyelország. Katowice, Krakkó, Varsó, Poznan, Szczecin és Gdanskon keresztül föl a Hell-félszigetig. Egy szobromat vásárolja meg a szcezczeni múzeum, ebből fedezem tanulmányutam. Feleségemmel megyek ki, Ancsival.

1973. nyárutó

Otthon fekszem az ágyon. Megszólal a telefon. A Művelődésügyi Minisztériumból hívnak. Korábban ugyanis a burgenlandi önkormányzat meghív egy „Malerwoché”-ra. Elutasítják. A Magyar Népköztársaságnak nem érdeke Pauer Gyulát külföldön megmutatni. Nos, ebbe a telefonba egy női hang szól bele. Tájékoztat, hogy a miniszter elhalálozik. „Megkapja az engedélyt a kiutazásához! Jöjjön be a Szalay utcába, és minden iratot megkap!” Hölgyem, én egy ágyon fekszem, egy fillérem sincs, viszont peres ügyem az van. Aligha engednének ki. „Ne törődjön vele! Jöjjön ide!” „Villamosra sincs pénzem.” „Üljön be egy taxiba, és kérjen számlát! Jöjjön ide!!!” Odamegyek. Mehetek Ausztriába, életemben először, Nyugatra. Lengenfeldbe visznek. Egy narancsligetben van a szimpozium. Jól tudom használni csekélyke német tudásomat. Felkínálják, hogy maradjak ott. Lengenfeldben, egy kastélyban korlátlan lehetőséget biztosítanak ellenszolgáltatás-ként, ha ott alkotok. Eleinte minden jól megy. Egy Volkswagennel beutazzuk fél Ausztriát. Ancsira és Henrik fiamra gondolok. Idegösszeroppanást kapok. Megcsinálom a művet, amelyet ott hagyok. Bak Imre barátom, akit szintén meghívnak ide, elkísér a bécsi pályaudvarra. Hazautazom. A kölcsönbe kapott schillinggel a minisztériumba megyek, és elszámolok. Nagyon meglepődnek, gondolván, nem létezik, hogy visszajövök. Azzal a tudattal jövök haza, hogy hatóság elleni erőszak miatt több hónap börtön vár itthon. Gyorsított eljárásban bírálják el az ügyemet. Elítélnék négy hónapra hatóság elleni erőszak miatt. Kaposvár megyeszékhely ügyvédi kamarájának elnöke és a színház jogtanácsosa, Angyal elvtárs elintézi, hogy felmentsenek. Megúszom.

Fenn kell tartani egy családot. Erre tökéletesen alkalmasnak tartom magam. Büszkeség nélkül

Cseh, szlovák és magyar művészeti találkozó, Balatonboglár, 1972

mondhatom, hogy rengeteg ismerettel rendelkezem. Jól jönnek nekem az alulról jövő kezdeményezések. Az „R”-kiállítás, Balatonboglár, a kápolnatárlatok. Érzem, hogy itt teljes mértékben megvalósul az elképzelésem. Ebből talán csak a család marad ki.

Nagy lendülettel vágok neki annak a kiállítás-sorozatnak, amely az „R”-kiállítást is jellemzi, és később lelkesen veszek részt a balatonboglári tárlatok szervezésében. Katalizátor vagyok. Örökösen azt kutatom, úgy vannak-e a dolgok, ahogy én gondolom, vagy pedig csomó ember a saját elképzelései szerint szaladgál össze-vissza. Nagyon szigorúan viszonyulok magamhoz. Ehhez képest nem vagyok arról meggyőződve, hogy mindenki így áll saját magához. Családom van. Teljesen normális, keresztény házasságban élek Anikóval.

1970–80.

Tíz éven keresztül jógázom. A hatha-jógát kedvelem eleinte. Igen szép mellkast csinállok magamnak azáltal, hogy megtanulom a levegőt használni. Érdekel a Rádzsa-jóga. Megismerkedem baktákkal. Legégy Péterrel együtt helyet adunk egy szertartásnak, melyet Krisna egyenes ági leszármazottjának utódja, Bhaktavágandi celebrál. Színes virágokkal önti tele a barátom nagyméretű lakását. Szőnyegen hozatja be magát. Leül az előre kijelölt helyre. Füstölőket égetnek. Mindenkit zavarba hoz kétségbeejtően logikus mondanivalójával. A társaságban különböző nemzetiségű emberek vannak. Mindnyájan értjük. Tisztán felfogható és igaz a beszéde. Idegenül hangzik. Hazamegyek, és előveszem a Bibliát. Ismét és ismét beleolvasok. Minden részlete világos előtttem. A távolságom a valóságtól és a valóság távolsága tőlem kényszerít arra, hogy higgyek.

1972

Akkor veszem el apámat, amikor a legnagyobb bizonytalanságban vagyok. Az első halál mindennél megrendítőbb élmény.

1972

Több műfaj érdekel. Színházakhoz szerződök. Szeged, Kaposvár, Szolnok, Kecskemét, Nyíregyháza, satöbbi. A színházba úgy kerülök be, hogy bevisznek a tutiba.

Gyerekkoromban jó pár színházi előadást megnéztek, nemcsak kötelező darabokat. A Népszínház utcához közel van a Nemzeti Színház. Imádkozok ott lenni. Még közelebb van a Népköztársaság téren épített Városi Színház, ami most az

Balatonbogláron Hajjas Tibor, Konrád György, Szentjóby Tamás, Veres Júlia, Kis-Kovács Panka, Dixi, Haraszti István és mások társaságában 1973 körül.

Erkel Színház. Gyönyörű szecessziós képek vannak a homlokzatán, amik szgrafittóval készülnek. Ez azt jelenti, hogy a többszínű malter felületbe belevésik, amit el akar érni a művész. Mozit csinálnak belőle. A mozi, a filmszínház, a filmművészet a leginkább javasolt műfaj, amit próbálnak a közönségnek eladni, mert így el lehet fogadtatni valamilyen központi gondolatot. Nyilvánvalóan az előadások is Moszkvából származnak, mint például a *Sztálingrádi csata*. Még vetítenek néhány olasz filmet is, mint például a *Biciklitolvajokat* vagy de Sica-filmeket. Ezeket ott lehet megnézni a tér sarkán. A legnagyobb élményem mindig a színház. Kiáll egy ember, kettő vagy négy, és lenyom neked egy olyan szöveget, amit csak hetek alatt tudnál megtanulni. A felgyorsított gondolkodás, amit a színház tud adni a színházértőnek, engem például küld. Eszembe sem jut, hogy harminc egy-néhány éves koromban én is színházi alkotóvá válok. Nincs benne a pakliban, ez bejön. Folyamatosan tiltakozom ellene egész színházi életem során. Úgy érzem, mintha takarékra ten-

Kaposvári idill, 1977 körül

ném magam. Eluralkodik egy másik természetű ember bennem. Ez az ember nem magát a kreativitást kerüli, hanem az alkalmazotti típusú kreativitást. Bármit csinállok, a természetemhez hű akarok lenni, és azt csinálom, amit én gondolok ki. Babarczy például legalább ötször megpróbál velem mesedarabot rendeztetni. Rendezéssel is próbálkozom. Csődöt mondok. Egyik napról a másikra elfelejtem, hogy honnan jön be a Hókirálynő, és mit mond. Segédrendezőikkel próbálkoznak, mert tudják, hogy van egy elképzelésem, ami nagyon jó lenne, ha sikerülne. Nem tudnak igazán segíteni. Amit a segédrendező tudnak, hiába mondják el, amikor én állítom be a jelenetet, ugyanúgy elfelejtem. Az ember előbb-utóbb rájön arra, hogy valamire nem képes, vagy valamit nem tud. Rá kell jönni arra viszont, hogy mi az, amit tud. Ez kötelességévé válik az embernek. Már nem a saját paszsióm, hogy megvalósítom vagy nem, hanem kötelességem megvalósítani. A kötelességtudat rabszolgaság. A kötelességtudat kényszerítő erő. Nem magadtól csinálod, hanem kényszerít, hogy csináld. Az egyik rabszolgaságból a kreatív, alkotó ember belekerül a másik, a saját rabszolgaságába. Ez kíméletlenebb, mint ha egy intézményben vagy, vagy barátok között eliszogatsz esténként, és közben gondolkozol, hogy is csináld meg az *Ördögök* című színdarab részletét, vagy mi az, amire képes a színház, és mi az, amire te képes vagy. Kényszerítő rabszolgaság, ami önmagad által megszabott. Perverz módon ezt választom magamnak, saját utat. Rájövök, hogy ideig-óráig bármilyen úton eljárhatok, elsétálthatok, elgaloppozhatok, elcsa-

Emma az *Óz, a nagy varázsló* „Gyönyörű nő”-jeként, 1975 körül

tangolhatok, de előbb-utóbb nem tudom, hogy hova megyek. Most is előtör álmaimban az élmény, hogy egy életet töltök el úgy, hogy mások elképzeléseiben veszek részt még akkor is, ha azt sem tudom, hova akar kilyukadni a másik. A kemény időszak akkor következik be az életemben, amikor elkezdem a saját munkáimat csinálni. Nem kellemes, de nem is kellemetlen. Nem szenved csorbát a sikerélményem.

A kortárs művészek többsége kipróbálja a színházat. Nem mindenkinek sikerül. Az én ismereteim egybevágóak ezzel a műfajjal. Az egyik balatonboglári kiállításra lejön egy fiatal rendező, Kornis Mihály, aki a diplomamunkáját készíti. Felkér, hogy tervezek neki egy díszletet. Bevezet a kaposvári színházba.

Zsámbéki, Ascher, Babarczy. Óriási élmények. Zsámbéki szerető barát. Ascher hihetetlenül színes egyéniség. Mindegyiktől tanulok. Megismerem a drámairodalmat. Ők fiatalabban nálam. A főiskoláról jönnek egyenesen. Szótárszerűen adják át nekem azt a tudást, amit elsajátítanak. Gothárral is dolgozom. Látványtervező vagyok. Alkalmazom a tudáso-

Egy olasz arcképrajzolóval, Nagyatád, 1978

mat. Általános megelégedéssel. Elindulok egy pályán, ami a Kaposvári Színházban csúcspontot ér ki. Itt nem vagyok munkaviszonyban, hanem szerződéseket kötök egy-egy darabra. Nem bukom meg. Sikerem van. Újabb megbízások jönnek. Valamit elvállalok, valamit nem. Sikert sikerre aratok. Csillogok, akár csak a színház, amely zárandokhellyé válik.

Zsámbéki megkérdi tőlem, tudom-e azt, hogy én vagyok a legjobb színházi díszlettervező. Túlterhelnek. Jól érzem magam a Kaposvári Színházban. Olyan közösségbe kerülök, ami még tágasabb, mint az otthoni, minden tekintetben. Regényes olvasmányaim, melyeket ábrándképeként látok, megvalósulhatnak az én elképzeléseim alapján.

Korabeli álom. Hosszú sorban állok egy színházi klubban a büfénél. Elöttem színészek, művészek sora. Nem jutok el a pultig, és más eszi meg a vacsorám.

1974

Hetente egyszer Pestre utazom. Amikor a Déli pályaudvar alagútjához ér a vonat, mindig szorongani kezdek, hogy mit talállok otthon. A színház a megélhetésem alapja. Minden pénzt hazaküldök, amit keresek. Színházon belüli megszokással tartom fenn saját magam. Úgyszólván mindenhez értek, amire egy színházban szükség lehet. Olyan munkákat is elvállalok, amikért szerződésen felül fizetnek. Anikó elunja a magányt. Kevés neki egy héten egyszer. Hulla fáradt vagyok. Megvádol azzal, hogy színésznővel tartok fenn kapcsolatot. Nagyon megromlik a viszonyunk. Egy alkalommal, amikor otthon vagyok, egy férfi üvöltözik az ablak alatt (Laci). Kihajolok, felhívom a lakásba. Őszinte vallomást tesz. „A feleségeddel nagyon szeretjük egymást!” „Tegyétek”, mondom, és nyugodt maradok. Közlöm Anikóval, hogy házastársak maradhatunk, de én az ő számára mint férj, már nem létezem. Nagyon kétségbeesik, hiszen jól élünk egymással.

Elképzeltem nőkről ábrándozom. Bevallom, a való világban ilyenek nem léteznek, mégis, mégis! Elképzelem Klotildot. Olyan erősen, hogy már-már valóságnak tűnik. Klotild nincs. „Egy sűrű erdőben láttalak eltűnni Klotild, de nem lehetsz messze!” Folyton csak Klotildra vágyom. Fojtogat a nélkülözés.

1975

Lelkileg már szabad vagyok. A színház megfelelő hely, hogy új társat keressék. Megismerem Emmát. Gyorsan kialakul a kapcsolat.

Az *Óz, a nagy varázsló* című darabot Babarczy rendezte. Azt mondja, hogy az egyik szereplőt, a gyönyörű szép nőt válasszam ki én. Emmát választom. Bejön a fodrásztárba. Előtte is, mögötte is tükör. Látom előlről, hátulról. Közelről nézek az arcába. Ő erről mit sem tud. Olyan az arca, mint a napsütés. Tiszta, csillogó szem van. Ilyen kell nekem, gondolom magamban. Még aznap este rátépek a klubban. „Iszol egy konyakot?” „Soha nem iszom.” Csilingelve nevet. Feltűnően hangosan tud nevetni. Ez is nagyon tetszik nekem. Rástartolok. Másnap betegget csinálom magamból. Megkérdem tőle: „Nem főznél nekem egy teát? Itt lakom a szomszéd utcában.” Feljön hozzám. Megfőzi a teát. Felajzom magam. „Megtörténik a nász.” Egy másba szeretünk. Emma a színháznál segédszínész, csoportos szereplő.

Emmának nem én tetszem. Tizenhét éves kislányként mindenkire rákacsintgat. Persze akkor még nem ismer engem valójában. Az első igazi aktus után már nem érdekli más. Belem szeret és passz mindenkinek. Kis idő után már haza sem járok, csak a pénzemet küldöm el. Táviratot kapok. Henrik fiam kórházba kerül. Az orvosok szerint szerelmi bánata van, jöjjen sürgősen, mert nagyon rossz az állapota. Felrohanok Pestre, a Bajcsy-Zsilinszky Kórházba. Ránézek a fiamra. Félig nyitott, beesett szeme kékeslila. Megkeresem a főorvost. Közlöm vele, hogy ez nem szerelmi bánat, hanem Technokol Rapid. A tekintélyes, idős orvos zavartan, bambán néz rám. „Ilyen diagnózis nincs.” Henrik felgyógyul, addig otthon maradok, aztán hív a köteleesség. Visszautazom Kaposvárra. Még szörnyűbb távirat érkezik: Henrik a parkban összeverekeedik valakivel, elvágódik, eltörik a karja, könnyektől kifelé fordul. Én már régen Emmával vagyok, de Henrik sose bánt, nagyon szerettem. Hazautazom. Ezután válást kezdeményezek. Ancsi nem hajlandó válni. Elegem van a vonatból. Veszek egy Fiatot. Vezetni még nem tudok. Laci részegen a falnak rohan az autóval, és összetöri. Ismét kezdeményezem a válást. Ancsi hallani sem akar róla. Élete végéig Pauer Gyuláné, a válás után is, amelyet végül ő kezdeményez.

1978

Elkészítem a nagyatádi *Tüntetőtábla-erdőt*. Elkészítem a *Híres Nagyatádi Pseudo Fát*. Elkészítem a *Mayát*. Megteremttem a pseudo színpadot. A *Maya* modellje Emma. Megismerkedem Érmezei Zolival.

Erdély Miklóssal, Emmával, Henrikkel és másokkal, 1981 körül

Nagyatád. Művésztelep. Kisvárosi szálloda. Első emelet. Fáradtan biciklizem be a főtérrre. A műköves lépcsősoron az alkonyatban egy ülő alakot látok. Majdnem felborulok. Nem hiszek a szememnek, nem is félek, de leállok. Kerékpárom vacak, használhatatlan, de testhezálló. Elfektetem, mert nincs kerékpártartó. Az alak Érmezei Zoli. Ül az alsó lépcsőszegegyen, és nyugodtan várakozik (nyilván nem engedték be a szállodába). Az egészet képtelenségnek tartom. Olyan, mint egy jelenés, de nem az. Ő maga személyesen, Zoli. Unatkozva ül. Valóban létezik, hogy ő van itt? Elárulja, hogy egy neves pszichológus professzor ad neki egy jó tanácsot, hogy hogyan szabaduljon meg a katonaságtól. Kíváncsi vagyok és kideríték mindent. Mindössze háromszor kell bevizelnie az emeletes ágyon, és leszerelik.

Együtt dolgozunk. Jól érezzük magunkat. Van egy tükörreflexes fényképezőgépem, Flexaret. Ő kezeli. Egy szobában lakunk. Behömpölyög a vendéglő ételszaga. Egy függönyös zuhanyozóban tisztálkodunk. Szeretem Zolit. Mindenben segít. Az elképzelésem három mű. *A Fa emlékművét* szeretném megcsinálni állami támogatással. Egy körülbelül öt és fél méteres tölgyfaszoborra gondolok, amely egy fatörzs. Nem akarok erről tovább beszélni, és visszatükrözni „hőstetteimet”. Nem akarok narcisztikus lenni, bár szép, fehér narciszokkal fogadnak az úttörő lányok a nagyatádi Fegyveres Erők Klubjában, mint meghívott alkotót. Én magam is elég furcsán nézek ki. Ez Nagyatádon nem szokványos.

Tüntetőtábla-erdő. Eredeti elképzeléseimet

szinte teljes mértékben sikerül megvalósítanom. Százharmincegy tüntetőtáblát állítok fel a nagyatádi művésztelepen. Zoli kap egy táviratot, még a mű felállítás előtt, hogy sürgősen utazzon haza anyja súlyos balesete miatt. A telepről minden művész elutazik. Egyedül maradok. Zoli táviratozik: „Becsaptak minket, Gyula. Anyámnak semmi baja. Nagyon vigyázz!” Számomra nincs visszaút. Beszervezem a Termelőszövetkezet szocialista brigádját. A városban kapható legerősebb szilvapálinkát vásárolok meg. Felállítjuk a kompozíciót. Gizike, a gondnok odajön hozzám, és azt mondja, hogy kopjak le, amíg tudok. Szokatlanul sok a melegítő gombaszedő. Megközelít egy fiatalember. Azt mondja, beszéde van velem. Igen, mondom, egy pillanat, most nem érek rá, majd a kertek alatt elfutok.

1979

Meghívna a Nemzeti Színházba. Emma Kaposváron marad. Ekkor már nagyon szerelmes vagyok. Féltékenykedem. Felcsalom Pestre. Ibuszszobákban és albérletekben lakom. Pénzem annyi, mint a pelyva. Még egy autót vásárolok. Henrik barátaival kimegy Berlinbe. Egyik barátja éjjel felébred, elcseni a kulcsot, és összetöri az autót. A német hatóság követeli, hogy szállítassam haza az autót. A válasz megtörténik. A vagyonmegosztást Ancsival békésen megbeszéljük, ő tartja magát a megállapodáshoz, én is, így egy délután elvállunk. Otthagynom nekik a lakást. Anikóval egyetlen kötelékem marad, a fiam. Úgy gondolom, rábízhatom Henriket az anyjára. Teljesen szabad vagyok. Albérletekben lakom. (Ibusz-szobák, Szabad sajtó

út, Virágárok utca, Sodrás utca, Mecset utca.) A Nemzeti Színház elviselhetetlen hely számomra. Itt nyerem el a kritikusok díját.

A Katona József Színházba hívnak. Továbbra is dolgozom színházban, filmekben. Ettől kezdve a film jobban érdekel.

1980 körül

Erdély Miklósról tizenkét év után

Tavaszi Virágárok utcán árnyékos napsütésben szuszog lefelé a Pasaréti út felé, kilenc féltíz tizenegy körül, a járás gyönyörét magyarázza, lábai boldogságát, a lejtőnek örül.

Hova tűntél, hova tűntél, öreg haver hova tűnt el?

Szégyellem magam, hogy nem találok közös fényképeket, évek a „Sodrásban”, minden nap más, minden más, kollapszus orv, esti felolvasás, más, a fonyódi ősliget, a szerelem, álmom emlékezet.

Hova tűntél, hova tűntél, öreg haver hova tűnt el?

Hatalmas búra alatt kozmikus éjszaka, villanykörte világít, ülünk a kertjében csendesen, Körner, Ascher és a többiek még sokan, Érmezei már elment, várunk türelmesen...

Hova tűntél, hova tűntél, öreg haver hova tűnt el?

Egyszer jött fel hozzám az Egyetem térre, rajta óriási posztóköpenye, két, három, négy méterről fogásra dobta kalapját – műtermemben ma is kísért lépteinek gyönyöre.

Hova tűntél, hova tűntél, öreg haver hova tűnt el?

Csutoros Sándorral és Bódy Gáborral a Városligetben, 1985. május 24-én (Fotó: Szőke Annamária)

Esküvő Emmával a somogyi Zákányban, a pap Pál Atya, 1988

1980

Liget Szanatórium. Jovánovics barátom azt javasolja, hogy próbáljam meg bérbe venni, mert az ő unokaöccse beteg, és nem merik magára hagyni. Kialakítom ezen a helyen a ZÖLD SZÍNPAD-ot. Itt látogat meg Rauschenberger János, a fiatal építész. Sötét, talán fekete, kétsoros télikabátban jön fel hozzám egy kiállítási ügyben. Korábban már találkoztunk, de az felületes ismeretség. Behoz egy betontéglát. Megkér arra, hogy csináljam meg olyanra, mintha igazi téglá lenne. Kiderítem, hogy a betonba beönti az összes eszközt, amit egy építőművész használ (ceruza, vonalzó, háromszög, szögmérő, körző, satöbbi). A mai napig együtt dolgozunk.

Film-látványtervezés. Gyerekeknek szóló luxusfilmet tervezek. Meghívom Rauschenbergert, hogy segítsen nekem. Sok építészeti munka van benne, egyedül nem tudom megoldani. Összefogunk Rauschenbergerrel, tovább folytatjuk.

Gombfocizás közben Can Togay és Ferenczy Gábor, 1990-es évek

1981

Emmát felveszik az egyetemre. Beköltözünk a Mecset utcába. Óriási filmes megbízásokat kapok. Minden idők legrágább mesefilmjét csinálhatom meg, a négy létező magyarországi filmműtermet, beleértve Fótot is, tele kell építenem. A díszlet gyönyörű, a film nem sikerül. A siker elmarad.

1983. február 28

Vásárolok magamnak egy műtermet az ötödik kerületben, az Egyetem-téren. Farkas Pista bácsi, nyugdíjas szobrász, átadja nekem a bérleti jogot. Lakáskorszerűsítéshez fogok.

1980–85

Saját magam által kitalált funkciót próbálok ráhúzni a szobrászatra, és elkészítem az első testdokumentációs munkáimat. Így jön létre a *Szépségakció*. Kezemre játszik az 1985-ben megrendezésre kerülő, a háború utáni első szépségkirálynő-választás. Felkérem a győztest, hogy engedje meg, hogy a testéről mintát vegyek, és ebből egy szobrot készítek. Szülői engedéllyel beleegyeznek. Feljön műtermembe, a dokumentáció elkészül. Kellemetlenségeim akadnak. A kommunista prudéria rám száll. Megúszom.

1985 körül

Péntekeket rendezek. Esténként akár nyolcvan is feljönnek hozzám. Gombfocizunk. Én korán leereszgedem, és nem vállalom a meccseket. Nem akarok leégni. Túl sok vendégem van. Néha pedig kevés. Eleinte játékosnak indulnak a gombfoci-meccsek, később elkomolyodnak. Kapcsolati zavarok keletkeznek. Van jobb, és van gyengébb gombfocis. Valaki, talán Putyi, felhossa a lakásomba Antal István Juszufot. Juszuf végigveri az akkori mezőnyt. Rauschenberger pöckölős stílusát azonban nem bírja utolérni. Sok izgalmas mérkőzés zajlik. A gombfociasztal munkaasztal is egyúttal. Nem tűröm, hogy az életem kötelesség és munka. Azt képzelem, hogy az ember csak úgy van. Akkor éri jól magát. Ezzel én is így vagyok. Ekkor lép be a társaságba Sőth Sándor, aki szerintem a gombfoci-történet legnagyobb fazonja. Sanyi barátom elhossa halott édesapja esztergályozott gombjait. Először én állok ki vele. Nem emlékszem pontosan, hogy hány null-ra kapok ki. Lehet, hogy csak 5:3-ra. Eddig a gombfoci mestereként tartanak számon. Az emberek félnek velem kiállni. Sőth megver a játékban, de ez felejtethető, mert kevesen látják. Gombfocizás közben lep meg bennünket egyik korábbi vendégem, Eperjes Károly Szami. Elmondja, hogy gyerekkora óta gombfocizik. Hazamegy, és megkeresi a fiókban Aranycsapatát, de az nem a magyar válogatott, hanem a brazil. Szinte akkora inggombja van, mint egy labda. 5:3-ra megver. Berúgok. Elmegy a kedvem a játéktól.

Imádom a társaságot. Emberek nélkül élni nem tudok. Szól a csengő, és jönnek az emberek. Vidáman tombolok. Jönnek a stimulátorok. Ahány ember, annyi izgalom. Ahány nő, annyi álom. Közben dolgozom.

1985

Saját pályámra perdülök. Sikerül.

Anyám, Gellért, Emma és én, 1992

1985–1987

Helsinki felé utazva a Seremetyevón landolok, és a moszkvai magyar intézet tiktára végigvisz engem a városon kocsival. Leningrádon is átszáguldok. Megérkezem Finnországba. Másik világ! A nemzeti színházban dolgozom Ascher Tamással, a városi színházban Zsámbéki Gáborral. Átsétahajózunk Svédországba. Rendkívüli szeretettel fogadnak. A szaunát nem bírom. Életemben legészakabbra a Lappföldre kerülök.

1980-as évek második fele

Számos film látványtervezését vállalom el. Több filmben színészi szerepet is vállalom.

1988

A szülői Olimpia éve. Művészeti olimpia is ez. Ante Glibota szerb származású francia művészettörténész, valamilyen rend lovagja, akit felkérnek a kulturális olimpia megrendezésére, felkeres. Elkészül a *Szülői Torzó*. A szülői Olimpiai Parkban helyezik el. Kétszer is megjáróm Ázsiát. A koreaiak gyűjtik az európai kultúrát. Minden érdeklő őket, még én is.

Emma bejelenti Gellértet. Elsápadok. Elveszem Emmát feleségül. Először egyházi esküvőt tartunk, és utána a polgári szertartást. Megszületik Gellért fiam.

Párizsba többször is elutazom. Pontosabban négyszer vagy ötször, ma már nem tudom. Barátaimat is odahívom, kis hotelekben élek. Találkozom Szentjóbival, Konkollyal. A Théâtre de la Ville-ben uralkodom. Meghívják a Sajoba (Párizsi Nemzeti Színház). Emmát, feleségemet is kiviszem, Gellérttel a pocakjában.

1989

Anyámnak el kell döntenie, hogy kivel él. Mikit választja. Látogatom őt. Vasárnaponként együtt ebédelünk. Anyám főz, mindegy, hogy mit, a lényeg a szertartás. Anyám egyszer csak megnyilatkozik. „Gyulukám, amikor te születesz, van egy furcsa álmom! Egy csillag jelenik meg az égen, és azt mondja, hogy Isten áldjon!” Ekkor már nyolcvan éves az anyám. Engem zavar, hogy ilyen dolgokról fantáziál. Nem veszem komolyan, de megjegyzem.

Anyám azt állítja, hogy fiatal lányként randevúzik József Attilával. „Anyuka, ezzel nem dicsekednék...” „Miért? Apuka nincs még ekkor.” Sokáig azt érzem, hogy a végzettségem, tanulmányaim alapján csak középkáder lehetek. Azt viszont biztosan tudom, hogy független maradok. Soha nem keveredem bele olyan dologba, ami kényelmessé tehetné az életemet. Tehát hogy havi fizetést kapjak, naponta reggel hétkor vagy nyolckor bemenjek a munkahelyemre, és este hat-hét óráig ott tartózkodjak. Ez a változata az életnek kiábrándító számomra, sajátos depressziót okoz nekem. Úgy érzem, hogy minden rossz körülöttem, és nem fogom tudni jobbá tenni azzal, hogy bejárok egy munkahelyre. Soha nem kötelezem el magam sehova. Nekem nincs állásom. Kapcsolatban vagyok viszont azokkal az emberekkel, akik érdekesek a számomra. Talán különködés vagy hiúság, hogy csak azzal állok szóba, aki nekem tetszik. Az élet viszont nem ezt igazolja. Nagyon sokféle természetű barátom, ismerősöm van, akikkel évek óta fennáll a kapcsolat. Sőt, együtt tudok velük dolgozni. Jó viszonyban vagyok az emberekkel. Felmerül a kérdés, hogy a családban van-e kocsmáros vagy vendéglős, kinek az a célja, hogy aki betér hozzá, jól érezze magát. Én ezt gondolom. Nagyon jól érzem magam társaságban, de nem akármelyikben. Az sem igaz, hogy csak abban a társaságban vagyok szívesen, ahol nyomhatom a szövegemet. Egész életem során állandóan valamilyen különös, megfeythetetlen meglepetésre várok. Magamhoz képest le vagyok maradva. A saját álmaimhoz képest mesze alulteljesíték. Úgy gondolom, hogy ez korprobléma. A népi demokráciában megjelenik a marketing. Vagy megvásárolható cikkeket írok, vagy a saját élményemet adom el, itt zavarba ejtő a különbség.

1989–90

A rendszerváltás idején egyértelművé válik, hogy szétesik az a birodalom, amelyik bennünket évtizedeken keresztül vegzál. Azt képzelem,

St. Auby Tamás: *A Természetes kiválasztódás*, 1993, TNPU-Archívum

hogy a szembefordulásom a világgal okavesztett. Megszűnik az a világ, ami ellen, vagy ami érdekében fellépek. Megszűnik a dilemma, a politikai értelemben vett hazugság. Megszűnik az, hogy félrevezetik az egyszerű embereket egy ideológiával. Megszűnik maga a kommunizmus, az ábránd, hogy mindenki egyenlő, a bőség kosarából egyaránt vehet. Igenis vannak kapitalisták, tőkésék. A demokrácia nem azt jelenti, hogy mindenki egyforma, hanem pont az ellenkezőjét. Magánüggévé válik, hogy ki milyen életet él. Ez a megváltozott mentalitás na-

gyon befolyásol. Nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy minden aktuális kiállításon részt vegyek. Sosem szűnök meg aktív alkotónak lenni. Egy év sem telik el, hogy ne vegyek részt kiállításon. A hatvani fotókiállítás idején távol állok a fotózástól, semmi közöm hozzá. Fényképezőgépem sincs. Csak elképzelésem van arról, hogy ha valaki rendelkezik egy fényképezőgéppel, mit kezdjen vele. Ezek a művek ráadásul fenn is maradnak. Nem mondhatom, hogy sikertelen a pályám. Más kérdés, hogy mit szeretne az ember elérni. Gazdag ember

Henrikkel

akarok-e lenni egy tengerparti villában, heverészni barna, kockás takaróval hintaszékben, gyapjú zokniban, vagy pedig mással szeretném tölteni az időmet. Engem nem érdekel sem a gazdagság, sem a jólét.

1990

Az 1956-os sortűz áldozatainak emlékműve felkérésre készül.

1991

Egyszerre hívnak meg a Nyugat-Berlini DAAD-ra, amelyet megpályázok, és a képzőművészeti főiskolára egyetemi tanárnak. Az utóbbit választom. Magyarországon maradok. Felkérik a *Zum Gedenken der Opfer der aus Ungarn verschleppten Juden und Antifaschisten 1944–45* (Ebensee, Ausztria) című emlékmű elkészítésére.

1990–2002

Képzőművészeti Főiskola. Sokkal többen járnak be az óráimra, mint ahány saját tanítványom van. Vereczkei Rita. Atlasz Gabi. Pasetzky Zsolt. Thury Erzs. Rajnai Gitta. Bodnár Enikő (kedvencem). Sárdi Zoli. Király Anna (babysitterem is). Simon Gabi. Végvári Zsóka. Juhász Éva. Satöbbi.

Színművészeti Főiskola. Rendezőnővendégeket oktatok kommunikációs rajzolásra.

Egyetemi tanszékvezető tanárként is komolytalanul tartom az iskolát. Lehet, hogy tud valamit az ember, de ebben az intézményszerű formában nem tudja azt átadni. Reménytelen dolog, vagy rendkívüli blikkfang kell hozzá.

1991

Régi vágyam teljesül: sokszori vázlatok és nekirugaszkodások után végre elkészül *A torinói lepel szobra*. A szobor Budapest város ajándékeként a Vatikáni Múzeumba kerül.

1992

Egy reggelen, amikor még ágyban vagyok, Emma orvostól jövet bejelenti Emánuel. Immár

két fiam van. Lassan feltápászkodok. Kinézek a reggeli égboltra, és azt gondolom: Uram, Istenem! Háromgyerekes családapa vagyok! Henrik ekkor már huszonnyolc éves. Henrik ugyanabba a társaságba jár, amelyikbe én. Később a társaságot ide vonzzuk az Egyetem tere. Henriknek két gyereke van. A budai Székely utcában szép, nagy lakást bérelek neki. Ott laknak Dórával, Bertával és Fridával. Neki ajándékozom a Cseh Tamástól kölcsön kapott zongorát. Gondolom, szépen élnek.

Henrik is vonzza a társaságot. Közben én és Emma egy bérelt szükséglakásba költözünk. Emánuel ott ismeri meg a világot.

A háború után először rendeznek Amerikában olimpiát. A helyszín Atlanta. Egy „jelenkori” olimpiai pantheon tervén dolgozom. Megfogalmazom a világ sportolójának, az olimpiai bajnokoknak a meghívó levelet. Ezt ma már mail artnak tekintem, ugyanis egyéb okok miatt nem valósul meg.

Kapok egy szívinfarktust. Felgyógyulok. Emlékműveket készítek felkérésre. Politikai emlékművek is vannak közöttük. Az 56-os sortűz áldozatainak, a II. világháborúban elesett magyar honvédek emlékére, az 1848-as forradalom és szabadságharc emlékére, a Dunába lőtt áldozatok emlékére. Külföld. Ausztria, Németország, Dél-Korea satöbbi. Lehetőség szerint minden kiállításon részt veszek, ahol hoztam hasonló identitású művészek szerepelnek. Közben színház, színház, film, film, film.

1994

Javaslatomra Mata Attilával megalapítjuk a Magyar Szobrász Társaságot. Elmegyünk a közjegyzőhöz és hivatalossá tesszük. Elkészítem a pecsétet. A társaság ma is működik. Szakmai díjat készítek a legjobb szobrásznak (Koszorús Szobrász).

Unokáimmal, Henrik lányával, Fridával és ..., valamint Jakab Erikával, Henrik élettársával 2000-es évek

Gellért és Mende 1995–1996 körül (Fotó: Zsiray János)

1995

Meghal első feleségem, Anikó.

1998

Villámcsapás ér. Meghal Henrik fiam.

Henrik életem legnagyobb élménye, mint férfi. Csecsemőnek is látom, kisfiúnak is, és halottnak is. Mindenben igaza van. Ott téved, ahol átlépi az emberi közösség morális határát. Nem tér vissza hozzám soha többé. A sorsom az, hogy én keresem őt meg. Nem lehet akkora a világegyetem, hogy ne találkozzunk! Henrik született színész. Társulatok nem fogadják el. A film igen. *(Két pont között a leg-rövidebb egyenes a görbe, Megáll az idő, Eldorádó, Boszorkányszombat, Rocktérítő, Lakatlan ember, Árnyékszázad, Veszett idők, satöbbi.)*

Szenved egy ideig, de túl van azon, amin én, az apja még nem jutok túl. Korán meghal. Érthetetlen, de érthető is. Ennyi.

1999

Gellérttel New Yorkba utazom, egy óriás Boeing visz el. Tízéves fiamat lenyűgözi az élmény. Gát Jancsiék fogadnak be: Marietta nagyon aranyos vendéglátó. Gellért behúzódik a paplan alá, s hozzám bújik. Mint egy félszörös kismackó. Ilyet csak moziban lát. „Lanovkán” megyünk Manhattan fölé. Előttünk az egész város. Felviszem az Empire State Building tetejére. Meglátogatjuk a múzeumokat, de csak annyit, amennyit ő kibír ebből. Megnézzük a Szabadság-szobrot belülről is. Visszafelé jövet szekíroz, hogy menjünk fel a World Trade Center tetejére, mert az a legmagasabb torony, de én már nem bírom. Megígérem neki, hogy legközelebb fölviszem. Ezt az ígéretemet nem teljesíthetem.

A kiállítás gigantikus. Az egész világ hozzám hasonló jelen vannak. Beke Laci is ott van, ő a kurátorunk. Ritkán találkozunk, mindenki megy a maga „felfedező útján”.

2001

Újabb sorozatlövés a természettől. Elveszítem járóképességemet. Lelkem rendben van, a lábam cserben hagy. Háromszor megoperálnak. Nem sikerül. Tizenkét hónap tolókovács. Felszökik a vérnyomásom.

A társasági életet megunom. Nem a barátaimat, akik ma is hozzám járnak, hanem magát az életmódot. Így kicsit többet unatkozom.

Egyhangúnak tartom a színdarabokat, az ugyanazokra a sablonra működő előadásokat, amiknél mindig lehet tudni, hogy mi az alapideája. Elmehegek Shakespeare-től Molière-ig, vagy Pinterig. Elmehegek Beckettig. A Beckett-féle gondolkodásba beleunok. Nem elég érdekes számomra. Magamat sokkal érdekesebbnek találok, mint ezeket a drámaíró kísérleteket. Ugyanakkor, soha nem tudom sem magamnak, sem másoknak bebizonyítani, hogy ezeknél érdekesebb vagyok. Saját magam számára mindenképpen.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy hatvan év körül az ember vagy meghal, vagy túlél. Megrohanják betegségek, amelyekkel korábban nem foglalkozik, vagy nem veszi komolyan azokat. Hatvan-hatvanöt éves korban ezeken túlteszi magát az ember, leküzdí őket. A mostani időkben elég jó az egészségügyi ellátás. Reggel úgy ébredek fel, hogy beveszek egy tablettát. Onnantól kezdve nincs rossz kedvem, nem veszekszem, nem teszem tönkre a környezetemet. Nincs cezaromániám, vagy egyéb problémám. Ha nem veszem be, indulatos vagyok. Nyilván kemikáliákkal is élek, szükségszerűen. Be is fejezhetném, de nincs kedvem befejezni. Vagy a kemikáliák, vagy az alaptermészetemből fakadó ösztönök azt diktálják, hogy ezt érdemes csinálni. Azt, hogy nem működik a lábam, úgy kezelem, mint egy foghúzást. A fájdalommal az ember nehezen tud együtt élni. Ha valaki fájdalommal születik, letargikus költő, festő vagy író lesz belőle. Az optimizmust sugározni pedig naivitásnak tűnik az ember számára. A valóságot jól ábrázolni egész életem egyik legfontosabb kísérlete, programja. Azt is tudom, helyesebben pont hogy nem tudom, létezik-e az a valóság, amit keresek.

2002 körül

A filmek Gothárral, Jelessel, Fehér Gyurival, Makk Károllyal, Rózsa Jánossal, Tarr Bélával már fárasztanak. Nem tudom már tartani velük a lépést. Otthagynom a színházat és a filmet is, pedig amikor színházzal, filmmel foglalkozom, mindig jól élek. A születésemtől húsz éves ko-

CT-felvételek az agyamról, 2003

romig nem élek jól, de ahogy a saját eszemre támaszkodom, attól kezdve mindig.

A pályámon új szituáció jelenik meg. Megírom a *Mire való a szobrász?* című fogalmazványt. Rájövök, hogy más érdekel, mint a szobrászat. A szobrászat funkciója, helyzete érdekel. Az, hogy mit akar egy szobrász a huszonegyedik században. Kit érdekel egy buta szobor a köztér közepén? Elállja az utat, akadályoz, nem tudsz elmenni tőle.

Naná, hogy létezik szobrász. Sőt, nemhogy létezik, hanem egyre elismertebb. Hatalmas tekintélyre tesz szert nemsokára, néhány évtized múlva, amikor az emberekben a közösségi gondolkodás úgy lobban fel, mint a benzinlámpa. A huszonegyedik század embere nem azzal foglalkozik, hogy egy szobor jó-e, vagy rossz, hanem azzal, hogy azt neki meg kell koszorúznia. Ezért vagyunk, hogy jók legyenek ezek a szobrok végre. Legalábbis olyanok, amilyeneket az ember szeret. Nem populárisak, hogy minél több ember szeresse, amit csinálók, hanem épp ellenkezőleg. Legyen, aki érti, amit csinálók.

Műtermemben Víg Mihállyal, Bereményi Gézával, Járai ..., Gazsi Zoltánnal 2001 körül

2003

Kapok egy stroke-ot is. Elzsibbad a bal kezem. Jobb kezem ép marad. Járn továbbra sem tudok. Újabb műtétekre készülök. Nőnek a gyerekeim. Családfenntartó vagyok. Imre Emma feleségem és ápolónóm. Most lenyugszom. Újabb kiállításokat szervezek. Díjazni kezdenek. Gyönyörű macskáim vannak még. Előregszenek. Vince, Emci elhagynak. Ők hagynak el, nem én őket.

2004

Hatvanhárom éves vagyok. Születésnapomon az első gratulációt megkapom. A Nyugdíjintézet közli velem, hogy nyugdíjaznak. A többit intézzem el egyedül. Le kell számolnom magammal. Nem érdekel az egész. Konokul kitartok.

2005

Kossuth-díjat kapok. Megcsinálom életem legnagyobb kiállítását a Múcsarnokban (retrospektív). Gyönyörűnek látszó befejezés. Csak hogy ez nem így van. Pontosan tudom, mi a dol-

gom, és mi az, amit még meg kell csinálnom. Most nem fogalmazok, csak beszélek. Ebben látom a jövőt. Egy fecske nem csinál semmit. Az orvosom szerint túlsúlyos vagyok. Nemcsak átvitt értelemben. Túlsúlyos tudattal rendelkezem. Egyetem-tér. Itt élek. Sajnos túlhaladom a lábaimat, nem tudnak követni. Majdnem mindent abbahagyok. Amihez láb kell, azt mindenképpen. Futkárom van. Hatvanöt éves vagyok. Péntek esték oda, társaság marad. Macskák helyett csalímókusokat tartok. Suki Muki és Nagy Lajos nőstények. Szeretnék egy kutyát. Nekem tetszem. Tetszik, ahogy élek most is. Ami nem tetszik benne, az, hogy előregszik az ember, és nem egyszerre. Előbb öregszik meg a láb, és később öregszik meg az agy, vagy fordítva. Ha az agy később öregszik, akkor az elképzelés nem biztos, hogy meg tud valósulni. Csak el tudod képzelni. Vagy realizálható, vagy nem. Az ember többet képzel, mint amit meg tud csinálni. Van egy hátrányom a sorsomban, de úgy érzem, hogy ez éltet. A töménytelen kiállítást, amiben részt veszek, a töménytelen képzőművészeti megnyilvánulást, aminek részese vagyok, színházi, film és egyéb szempontból, betemeti a jelen. Soha nem érzi az ember, hogy készen van. Még ezt, még ezt, még ezt muszáj megcsinálni. Mennyivel jobb lennék, ha meg tudnám csinálni! Nem érdekes sem az elfáradás, sem az elhervadás, sem az elöregedés. Keresztülviszi az ember. Alkotója válogatja, hogy milyen módon. Bármilyen módszer engedélyezett. Nincs kitüntetett megoldás. Nincsenek izmusok, örök érvényű szabályok. Per pillanat nem tudok egyetlenegy esztétikai törvényszerűséget sem mondani, amelyik kötelező minden műformára. Azt sem tudom kijelenteni egyértelműen, hogy valamilyen szabályszerűséget kell képviselnie annak, aki műtárgyat hoz létre. Kaotikus történet alakul ki, ha mindenki azt csinál, amit akar. Én ezt a káoszt tartom a legvonzóbbnak. Mindig vannak körülöttem olyan személyek,

akik nélkül nem tudom elképzelni az életemet. Elveszítem néhány szeretemet. Miki már nem él. Anyám is elalszik örökre.

2006

Szeretem azt a világot, amire ráébredek. Szébb világ, mint az álombeli. Értelmesebb, logikusabb, számomra felfoghatóbb, tele van örömmel. Mester vagyok. Mestere mindennek, amit tudok. Bal kezem tűzveszélyes. Nem bírok lehajolni. Az égre nézek. Mesterem Luigi de Battista mosolygó, szerető tekintetét látom gomolyogni a felhők között. Imádom Lajos bácsit, és tudom, hogy ő is imád. Ha rá gondolok, sírva fakadok.

Egy hónappal a műtét előtt

Csúszkok-mászok, mint egy seggbe lőtt hiéna. Vércsíkot húzok magam után. „Nagyon fáj!”

„Fájdalom
Hársfalomb
Teája cser.”

Mintha a fájdalom el akarná terelni a figyelmemet valamiről. Tudomásul kell venni az embernek, hogy egy nagyobb akarat ellenáll. Mint hívő ember, nem tudom elképzelni, hogy Isten gonosz, vagy bosszúálló, de azt érzem, hogy bánt. Leginkább azt képelem, hogy elhibázok valamit. Ki kell szállnom. Hétszáz millió embert teremt az Isten természeti technológiával. Szerintem azért, hogy lásson egy férfit sírni. Nem adom fel! Igyál, betyár! Mindjárt felállok! A siker nem érdekel. Az igazságot keresem. Heuréka!

2006 tele

Még élek. Eddigi munkáim fragmentumaiból készítek új műveket, kispasztikákat és festményeket. Az érdeklődés megnő irányomban.

2007

Tele vagyok optimizmussal. Eszerint megjelenik monográfiám Szőke Annamária és Beke

László, szeretett művészettörténészeim szerkesztésében. Végigutazom Lengyelországot ismét, mint pályám kezdetén. Reményeim szerint most eljutok Berlinig.

Ha nem maradunk a vonalon, paradicsomoskaposzta-főzelék lesz az egészből, krumplival és fokhagymás, sült oldalassal. (Imádom!) Szeretném, ha az olvasó ezt megértené.

„Verseket mondok neked, annyira kezdelek imádni.”

„Erika, nem kérsz valamit? Nagyon finom vörösborom van.” Erika: „Hm, hm...”

Tudok szeretni. Ha képtelen vagyok rá, akkor is. Mindig látom kívülről is magam. Bocsánat. „Elmentem!” Rögtön jövők! Erika felröhög.

Ha valamit kifejejtettem ebből az írásból, azt vagy nem tartom fontosnak, vagy nem jutott eszembe. Ha valakiben fölmerül egy kérdés: itt vagyok én, lekötelezvé.

2006 januárjában.

Járni tanulok, 2006

